

Ч.

796
(3)

"ПРОСВІТА"

В. СІМОВИЧ
ТАРАС ШЕВЧЕНКО

РІК 1934.
Книжечка 3.
(БЕРЕЗЕНЬ)

К О Н К У Р С.

Поширюючи свою видавничу діяльність, Товариство „Просвіта“ розписує оцим конкурс на місячні книжечки, обсягом 3—4 аркушів друку (в аркуші 28000 літер). Зміст книжечок: белетристика, передусім історичні оповідання й повістки (з давнього й недавнього минулого), драматичні твори з усіх ділянок знання (укр. історія, рідний побут, техніка, винаходи й відкриття, гігієна, народне господарство й т. д. й т. д.), при чому тут бажана форма белетристики.

Присилати до кінця місяця березня 1934 р. на адресу Редакції видань „Просвіти“, Львів, Ринок ч. 10.

Твори прийняті до друку Товариство гонорує (аркуш 56—60 зл.), першу частину гонорару виплачує після того, як твір прийнятий до друку, другу — після виходу його з друку.

Головний Виділ.

Видавництва „Просвіти“.

Ухвалою Головного Виділу з 2. травня 1933 р. Товариство з Новим Роком 1934. поширило свою видавничу діяльність. Затверджений Президією Товариства видавничий плян передбачує ряд періодичних і неперіодичних видань і цей плян Товариство переводить у міру грошових засобів.

I. В січні 1934. р. Товариство відновило періодичне видавництво місячних книжечок для народу. Книжечки виходять у обсягу 3—4 аркушів друку (48—60 стор.). Їх зміст такий: історичні повістки й оповідання; рідний край і побут; життя інших народів; винаходи й відкриття; подорожі; техніка; народне господарство; людське здоров'я і взагалі — всі ділянки знання. Кожна книжечка має образки.

Досі вийшли такі книжечки:

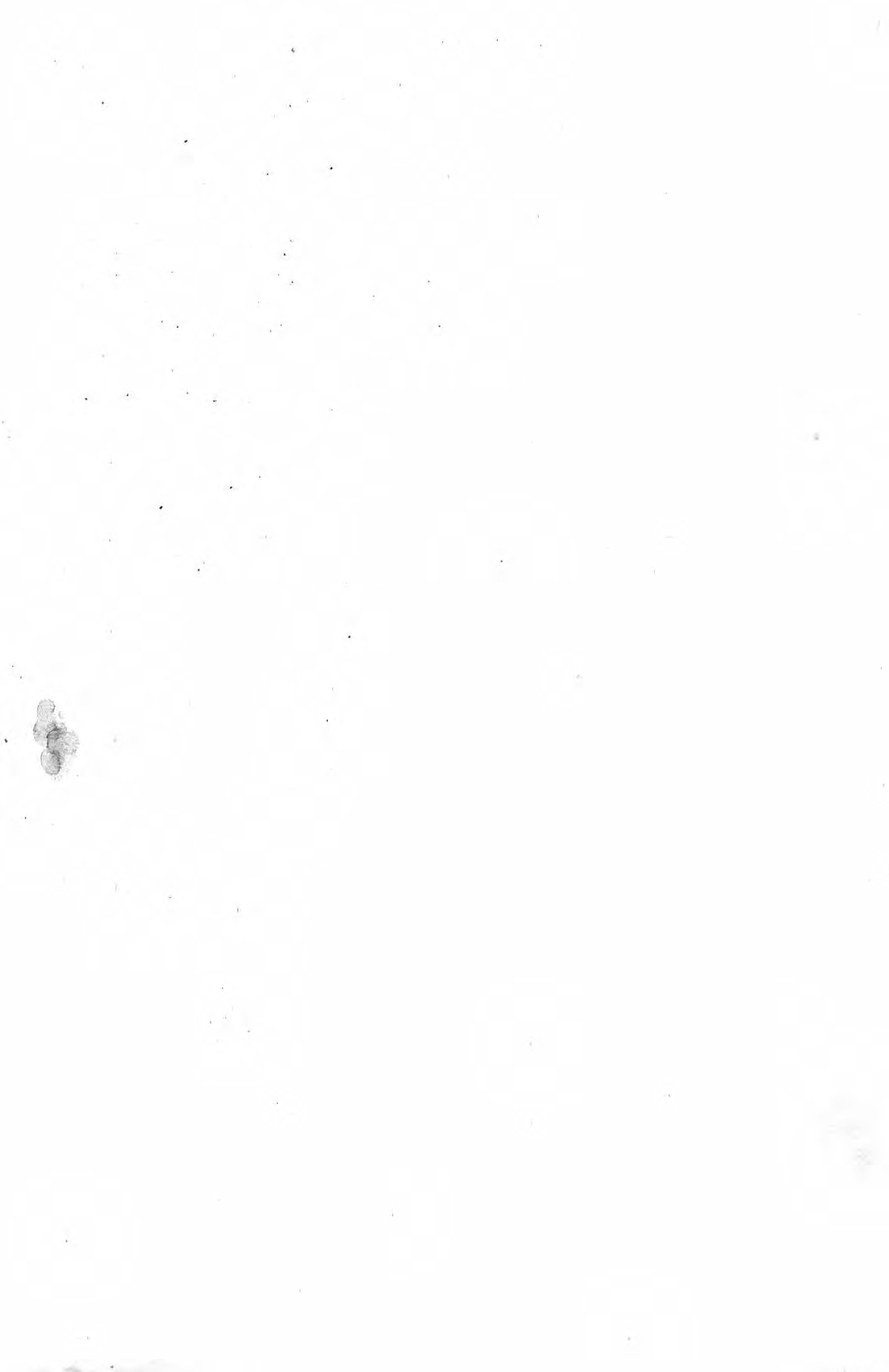
794 ¹⁾ (1). Вячеслав Будзиновський, ШЛЯХЕТСЬКЕ ПРАВО, іст. образок із XVII. в. (за січень), — 48 ст., ціна 40 гр.

795 (2) Богдан Лепкий, ОРЛИ, історичне оповідання з 1734—1750 рр., (за лютий), — 56 ст., ціна 50 гр.

796 (3) Василь Сімович, ТАРАС ШЕВЧЕНКО, його життя й творчість (з нагоди 120 роковин уродин), — багато ілюстрацій (25), з додатком вірша А. Курдидика: 120 літ.

II. НАУКОВО-ПОПУЛЯРНА БІБЛІОТЕКА „ПРОСВІТИ“ — всі ділянки знання в доступному викладі — виходить від січня 1934. р. накладом Фонду „Учітеся, брати мої“ — кварталними (щодо чверть року) книжками поперх 100 ст. друку, дотеперішнього формату.

¹⁾ На цій книжечці помилково зазначено загальне число видань „Просвіти“ 739, замість: 794.

М. Ивченко

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ЙОГО ЖИТТЯ Й ТВОРЧІСТЬ

З нагоди 120 роковин уродин
(1814 — 1934)

Л Ъ В І В _____ 1 9 3 4

Накладом Товариства „Просвіта“. — З друкарні Вид. С-ки „Діло“, Львів.

Сто двадцять років минає, як „Господь послав нам пророка благовістити любов та вчити святого розуму”. Сто двадцять років тому народився Тарас Шевченко. То він благовістив, проповідував нам любов до Землі Рідної, до її славного минулого й тогочасного горя-лиха, любов до людей — то він учив нас „святого розуму”.

Коли Поет прийшов на світ — наші люди жили не своїм святим розумом, а запозиченим. По довгих роках боїв за рідну землю наш народ ізнемігся, не стало вже внутрішнього вогню до боротьби, не було сили. Московський уряд зручно затирав сліди по давній волі неприборканого народу. З кінцем XVIII. й на початку XIX. ст. назверха не можна вже було пізнати, що була ще не так дуже давно вільна Україна. Здавалося, що по ній уже вдарили в подзвінне. Суспільство поволі почало забувати, що були інші часи. Старе покоління помирилося, здебільша, з новими московськими порядками, а молоде виховувалося так, що, мовляв, доводиться зживатися з „новим отечеством”.

Це ми маємо на думці лівий беріг Дніпра, де до 1764. р. була своя самоврядна держава, Гетьманщина, й до 1775. р. існувала своя окрема республіка — Січ Запорозька, теж держава зі своєю своєрідною волею „без холопа і без пана”, мовляв Шевченко. А коли говоримо про суспільство, то перед нашими очима стоять потомки козацької старшини та просте козацтво. Бо то вони ввесь час боролися за волю країни, то вони у своїх душах викохували згадки про славне минуле. Але й вони, нарешті, знемоглися, їх сини —

пішли „на чужу роботу”. За селян’ тяжко що говорити, бо вони від 1783. р. робили панщину, й їх уся воля була в руках їх панів.

А на правому березі було трохи инакше. Ці землі — й Київщина, й Поділля, й Волинь — перейшли 1795. р. зпід Польщі до Росії. І хоч тут народ був такий самий, що й на Лівобережжі, й тою самою говорив мовою, — та пани тут були вже не зі своїх, а чужі, то давні поляки або переполячені українці, а то й нові — росіяни, що підіставали тут собі маєтки та панували. І тут селяни робили тяжку панщину, як і на лівому березі.

І тут, і там люди, під вагою злиднів та біди, почали забувати про славу бувальщину, про ті часи, коли діди боролися, коли вони, „панували, добували і славу і волю”. Внуки славних колись дідів носили мовчки „косу в росу”, мовчки „сіяли панам жито” там, де колись лилася ворожа кров за волю Рідного Краю. Здавалося, що, крім високих могил, де „лягло козацьке біле тіло в китайку повите” — не лишилося нічого по давньому славному минулому...

А проте на козацьких хуторах Лівобережжя жили ще тут та там згадки про инший лад на наших землях. Були люди, — їх було небагато — здебільша, потомки то дрібного козацтва, а то і старшини, що від своїх батьків перебрали любов до рідної землі й тугу після втраченої волі. З кола таких людей вийшла на початку ХІХ. ст. слава „Історія Русов”, — кажуть, що її склав хтось із родини українських патріотів Полетик, а давніше думали, що її написав білоруський архієпископ Юрій Кониський. Ця історія ходила в переписах із рук до рук, від одної родини до другої, і будила любов до минулого України. Вона була вже написана російською мовою, бо тодішнє покоління вже вчилосся в російській школі, почало цією мовою розмовляти і книжки писати. Воно собі думало, що це мова — письменницька,

й що нею повинни писати по книжках. Таксамо по-російськи написали свою історію України й історик Бантиш-Каменський¹⁾ (1822. р.) і Микола Маркевич²⁾ (1842—1843). Але хоч мова творів була російська, то дух їх був — український. Таксамо в багатьох книжках із красного письменства: в віршах (Василь Капніст, Євг. Гребінка, Мик. Маркевич і т. д.), в повістях (Василь Наріжний, Микола Гоголь,³⁾ Євген Гребінка,⁴⁾ Григорій Квітка⁵⁾ й ин.) — мова була російська, але ж писали ці твори сини українського народу, і говорили в них про Україну, про її славне минуле, про український народ. І всі ці книжки робили своє.

Та ще на заході Європи повіринали були тоді нові думки про волю, про братерство. Там прокинулося зацікавлення до забутого, простого народу, до селян, до їх життя, до їх побуту, до їх мови. Почали збирати народні пісні, приказки, оповідання. Всі ці твори народнього духа відживили письменство. Почали в письменстві й народню пісню наслідувати й писати в дусі народніх поглядів. У народніх творах почали дошукуватись того, чого не давали писання дотеперішніх поетів: справжнього життя, живого, не — штучного...

Все це перекинулося й на Україну. І згадки про втрачену волю і той новий подих у письменстві на заході Європи — все це дало почин до відродження українського письменства з кінцем XVIII. й початку XIX. ст. Українці-письменники починають звертатися у своїх мистецьких творах до призабутої народньої мови. Через те, що народній побут, і головно мову зберіг був у тому часі тільки селянин, то письменники звертаються й до села й описують у своїх творах і село й селян. Таким чином на початку XIX. ст. українське письменство починає бути справді українське і формою, словом, і змістом — описує життя українського народу...

Все це було на лівому березі Дніпра. Всі ці пись-

менники, що і по-російському писали про Україну, і по-українському (Ів. Котляревський, Євген Гребінка, Метлинський і т. д.), були з лівого берегу Дніпра, здебільша, полтавці, та зі Слобожанщини (Харківщини), що теж мала довго свій самоврядний устрій (Квітка), а хоч був дехто із Правобережжя (Гулак-Артемівський), то працював із іншими полтавчанами та харківцями...

А на Правобережжі життя йшло трохи инакше. Козаччину знищили вже давно. Верхи — покатоличились та попольщились. Селянство було закріпощене, коротало своє тяжке життя у злиднях панщини... Але й там старі люди-кріпаки не забували про кращі часи, про бої за волю українського народу. У їх пам'яті живі ще були протипанські рухи з 1768. р. Бувало неділями старі діди розповідали про те, як колись бувало. Тоді їх „столітні очі, як зорі, сіяли, а слово за словом сміялось, лилось”, сусіди від тих оповідань „німіли од страху, од жалю”, а маленькі діти плакали, слухаючи про страждання своїх предків... Там іще часом увечері старі люди, що пам'ятали інші часи, співали про те, що було-минуло...

І мале кріпачення, слухаючи таких оповідань, „плакало у кутку”. „Козацька слава”, що її „заховав був у своїй столітній голові дідусь” — оживала перед його очима. Щоденне панщизняне життя так відалося в його душу та в його уяву, що тяжкі образи ніколи затертися не могли. А як іще доля дозволила зазнайти з тими настроями та з тими думками, що проскакували з творів — про минуле та теперішнє України — з творів таки своїх людей, із лівого берегу — то вже робилася ціла повна картина і колишніх ясних днів України й тогочасної (початок ХІХ. ст.) глупої ночі. А звідсіля і радощі з одного боку, — і тяжкий гострий біль — із другого.

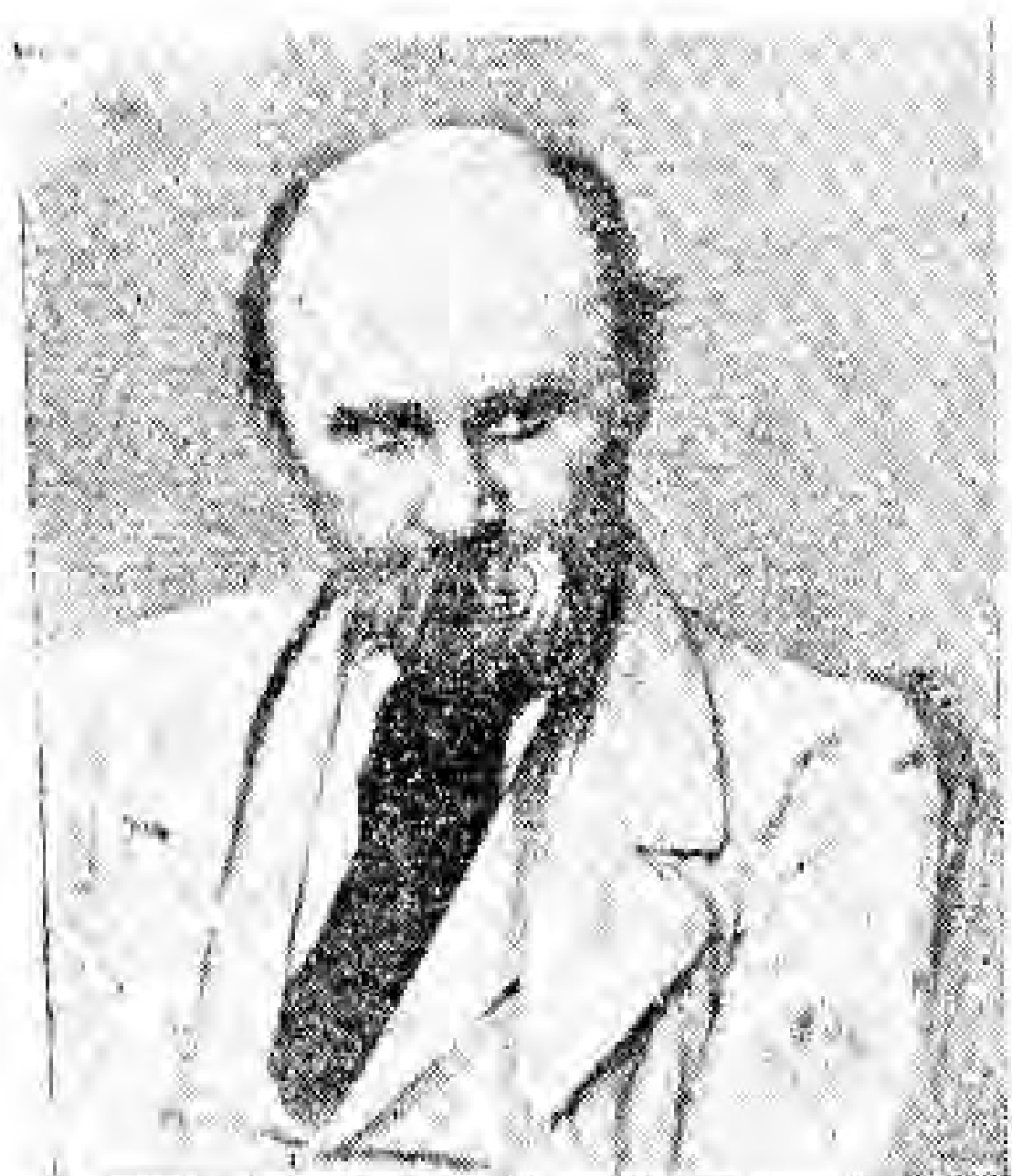
А одне і друге, враз із ліками на те, щоб глупо-темну ніч прогнати — дав нам саме Тарас Шевченко

І все те треба нам мати перед очима, щоб зрозуміти й Шевченка, і шляхи його думок, й його добу, й його твори, й його життя. Бо без Шевченка ми себе самих не будемо розуміти: як то з маси „сліпих, кривих і горбатих”, та до того німих, ми спрокволу робилися й робимося свідомими громадянами, що починають розуміти, чого їм треба...

Видаємо ми цю книжечку про життя та творчість нашого Великого Кобзаря — саме у 120. роковини Його народин. Можна сказати, багато в нас уже повиходило життєписів, видавала їх багато і „Просвіта”. Воно правда. Та тільки таких книжечок уже в нас ніде на складі нема, а в такий важний час, як 120 років від народин Шевченка, треба кожній свідомій людині ще раз, і ще раз прочитати про життя і твори найбільшого українця. Ця книжечка так написана, що життя поетове з його працею тісно звязане, щоб кожний читач мав перед очима цілого поета й те, яку він долю переживав, і що й як творив, і яку вагу для нас мають його безсмертні твори. Вона написана так, щоб кожному, що візьме цю книжечку в руку, сильно забаглося прочитати цілого Кобзаря, головно ж ті твори, на які зокрема книжечка вказує.

Бо нам обмежитися самим знанням життєпису Шевченка тепер уже не можна. Цей життєпис му-

суть бути для нас тільки основою, щоб ми розуміли Шевченкові твори і всю його велику працю для нашого народу. Ми мусимо читати Шевченкового Кобзаря, і читати його докладно, розумно. Це ми мусимо робити що-року, бодай у місяці березні, в місяці присвяченому пам'яті Шевченка. Мусимо читати не тільки

тому, щоб нам на душі легче стало, щоб знаходили в „Кобзарі“ нові й нові ліки на наші болі, але й тому, щоб училися з нього, як свій народ любити, як любити його славне минуле, набратися віри в його краще майбутнє, та за те краще майбутнє боротися...

До того ж усього треба ще додати те, що ми часто забуваємо, а на що Шевченко все звертав велику увагу. Це слова з Шевченкового „Послання“:

Учітеся, брати мої,
 Думайте, читайте
 І чужому научайтесь,
 І свого — не цурайтесь,
 Бо хто матір забуває,
 Того Бог карає,
 Чужі люди цураються.

Цих слів у нас уже діти вчать на-пам'ять, і всі ці слова в нас уже знають! Це слова, які раз-у-раз нагадують нам, що нам учитися треба, що просвічуватися треба. Але ж учитися так, щоб усе поглибити (думайте!), докладно, до кореня все розбирати — а то як наука поверхова, то — „мудрість буде не своя“, як каже поет, а позичена, поверхова, така, що людину все може завести в нетрі.

Треба — думати, читати, вчитися. Ви бачите, у якійсь послідовності вживає Шевченко цих слів! А вчитись — усього, вчитись й чужого, але ж свого забувати не слід, бо — вийдуть із нас перевертні, яких і Бог карає й цураються ті люди, до яких перевертень хоче пристати... Святі слова!

„Село — неначе писанка”, як скрізь тоді на Правобережній Україні: „зелені гаї довкола, кругом широколисті тополі, а там ліс, і ліс, і гори...” Але ж „аж страх погано у тім хорошому селі, чорніші чорної землі блукають люди: німі на панщину ідуть і діточок своїх ведуть”. Стара напів-розвалена хата, — і в ній пекло: „там неволя, робота тяжкая, ніколи і помолитись не дадуть”. Ціла сім'я: батько, мати, хлопці, дівчата — від ранку до вечора в чорній, тяжкій, мозольній праці...

У такій хаті в селі Моринцях, Звенигородського повіту, на Київщині, побачив світ 25. лютого ст. ст. (9. березня н. ст.) 1814. року Тарас Шевченко.

Його батько Григорій був сам родом із Керелівки, та за жінкою Катериною, на прізвище Бойко, пристав до Моринців. Шевченків кликали в Керелівці ще Грушівськими, і справжнє Шевченкове прізвище буде Шевченко-Грушівський. Але ж тепер цього ніхто вже не знає, і додаток цей цілком уже непотрібний. І Моринці, й Керелівка були власністю змосковценого німця, дідича Енгельгардта, і Шевченки були кріпаками цього пана. Сім'я в Григорія Шевченка була величенька: крім Тараса — він був третя дитина — ще двоє хлопців: Микита й Йосип (наймолодший, унук його живий і досі) і три сестри: Катерина (її Тарас найбільш любив), Ярина й Маруся.

Тарасові було несповна два роки, як його батько-мати перейшли жити до Керелівки на нове господарство, що придбав для Григорія Шевченка його батько Іван.

Хоч у рідній хаті гаразду не було, то малий Тарас біди не відчував: у хаті добра мати, сестра Катерина, що наче янгол-хранитель коло нього піклувалася, „столітній дідусь” Іван, що неділями розповідав сім’ї про давнє минуле, надворі сільська дітвора, квітник коло хати, стара верба, клуня (стодола), річка, сад, левада — є куди бігати, є де гратись, а хиба ж іще чого більше треба непосидющій, безжурній дитині, що не знає, що таке горе та злидні...?

Керелівка.

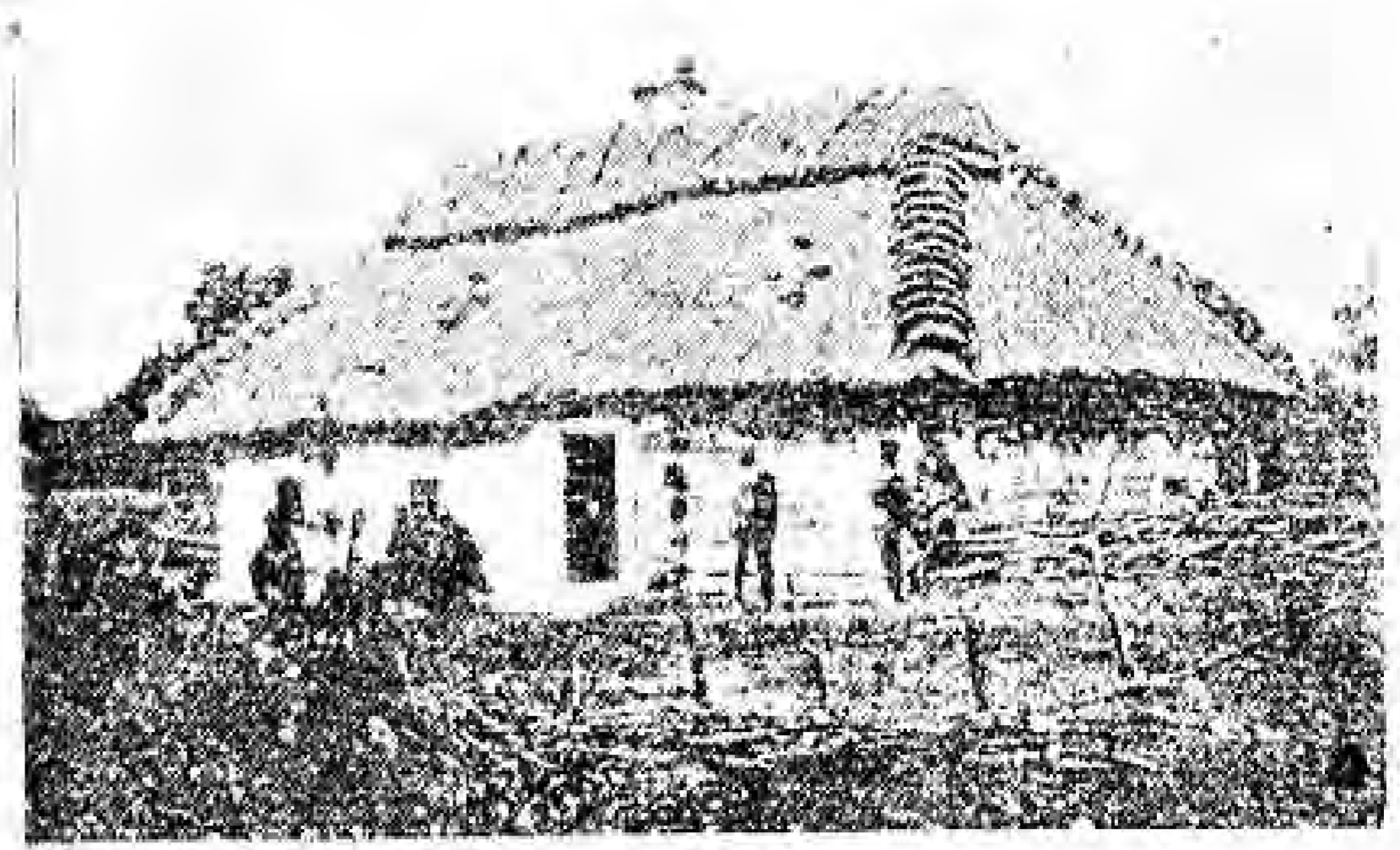
Та того щастя на довго не стало. Як Тарасові було дев'ять років, його добру матір, ще молоду (їй було 32 роки), „нужда і праця положили в домовину”. Важко було батькові самому давати собі раду з дітворою: він оженився вдруге, і в хату ввійшла мачуха зі своїми дітьми. Почалося важке життя для Тараса, бо не злюбила його друга мати, не злюбила за те, що ніколи не жалував було стусанів для її сина, злодійкуватого Степанка. Ото ж доводилося часто діставати ні за що побої від мачухи, а бувало й таке, що Тарас утікав від них із хати й цілими днями ховався по бурянах. Заступитись

за дитину було нікому: сестра Катерина вийшла заміж у друге село, а батькові було не до того. Тай і батько не нажився: як Тарасові йшов одинацятий рік, помер Григорій Шевченко — Тарас лишився круглим сиротою.

У роді Шевченків здавна водилося так, що дітей учили. То й ще як живий був Тарасів батько, він віддав був його на науку до церковної школи в Керелівці, і там Тарас вивчився читати по-церковному. По смерті батька він ізнов пішов у науку, до дяка Богорського, і був у нього й за учня й за наймита. Богорський був великий паниця, вчив небагато, та за те казав малому хлопцеві робити всю хатню роботу й посилав його читати по мерцях псалтирю. Та ще до того він кривдив Тараса: не давав йому всіх шагів, що собі було хлопчина заробить із читання над мерцями, а часто ще й побивав його. За гроші, що перепадали йому часом, Тарас купував собі папір, робив із нього книжечку, обводив „листочки хрестиками й візерунками та списував” собі в ній то псалми українського філософа Сковороди⁶⁾, то колядки, то всякі інші пісні.

Тараса змалечку тягло до малювання. Прочувши, що в поблизькому містечку, в Лисянці, живе якийсь

діякон-маляр, він покинув Богорського й подався собі до нового вчителя-діякона. Та новий вчитель був такий, як Богорський — і Шевченко й того кинув, і пішов у село Тарасівку, бо чув, що там жив інший маляр, який уславився образами Великомученика Микити й Івана

Хата в Моринцях,
де народився Тарас Шевченко
(відновлена й відбудована).

Стара хата Шевченків
у Керелівці
(з рисунку Тараса Шевченка).

Воїна. Та цей маляр подививсь на Тарасову ліву руку тай сказав, що з нього не то маляр не вийде, а й на порядного шевця, чи на бондаря він не годиться.

Хлопцеві минало саме тринадцять років, як він, збентежений, повернувся до Керелівки і став тут за громадського пастуха. Та чабан, пастух, із нього вийшов поганий. Чи за книжкою, чи задумавшись було над своєю гіркою долею, чи дивлячись на красу божого світу, він забував за свою череду — вона собі розходилася, й людям не раз і не двічі доводилося аж розшукувати свою скотину. Тоді то, здається, вперше він відчув гострий біль від того, що він круглий сирота, що „не дав йому Бог нічого”. Але ж і тоді теж, мабуть, і прокинулось у молодому хлопцеві неясне почуття кохання до гарної керелівської дівчини Оксани, що відчувала його недолю й не раз, певне, втирала йому його сирітські сльози словами потіхи.

Як із чабанства нічого не виходило, то найстарший Тарасів брат, Микита, думав було привчити Тараса господарити або стельмашити. Та в Тараса ні до одного, ні до другого не було охоти, і в сім'ї через те бували тільки сварки. Ще якийсь час він прослужив наймитом у керелівського пан-отця Кошиці, а далі й цю службу кинув і подався в село Хлипнівку, щоб там у одного маляра таки навчитися малювати. Маляр найшов у Шевченка талант до малювання, обіцявся взяти його до себе в науку, але сказав, щоб Тарас приніс від свого пана дозвіл, що йому можна вчитися. Шевченко пішов по дозвіл до села Вільшани, де проживав головний управитель пана Енгельгардта — та управитель Дмитренко не то що дозволу не дав, а забрав Тараса до двора, щоб там учився на кухні куховарства.

*

Та не вийшло з Тараса й кухаря. Було висмикнеться з кухні в кущі, порозвішує собі на деревах картинки, любується ними, роздивляється собі, а ні — то

читає, або сам рисує. Ото ж управитель порадив Енгельгардтові, щоб дав Шевченка до маляра, бо з того може, мовляв, вийти колись панові велика користь.

Треба знати, що тоді був такий звичай: пан своїм коштом учить своїх кріпаків на різних штукарів, співаків, музик, малярів, і ці штукарі потім, вивчившись, мусять розвеселювати-розважати панів співом, театром, малюють їм портрети, образи. Панам від того була велика вигода й користь не-аби-яка. Та Енгельгардт не так швидко послухав свого управителя. Поки-що з пекарні Тараса взяли на панського прислужника-козачка, що повинен був цілими днями мовчки стояти в передпокої, доки не почує голосу пана, щоб подати йому чашлюльку, чи води, відчинити йому двері, як було він увиходить до хати, чи виходить із неї. А що Шевченко вдався собі непокірним, та ще чи зачитається бувало в передпокої, чи засидиться над малюнками й не все як-слід виконає свою службу, то за те часто таки добре його карали...

Шевченків пан був людина непосидюща: ганявся світами, бував то в Вильні, то в Варшаві, то до Петербургу їздив — і скрізь брав із собою Шевченка. А щоб йому дешевше було подорожувати, то він челядь із Шевченком одсилав валкою — і раз узимі, під час такої мандрівки (1831. р.), як Шевченкові повідпадали підошви з чобіт, йому доводилося безнастанно перезувати чобіт із ноги на ногу, а то був би набрався великого лиха...

Нарешті пан сам побачив, що з Шевченка прислужник поганий, то тоді вже таки поклав собі вчити його малярства. Спершу Тарас учився в якогось маляра в Вильні, а як пан приїхав до Варшави (1830. р.), то він у Варшаві почав ходити на науку до славного на той час мистця Лямпі, що змальовував портрети.

Тимчасом жити в Польщі ставало для пана небезпечно, бо поляки почали ладитися до повстання проти

Росії — то й Енгельгардт переїхав із Варшави до Петербургу, і з ним поїхав туди й Шевченко. В Петербурзі Тарас далі доучувався малярства в цехового майстра Ширяєва, що посилав його розмальовувати крівлі, паркани, вивіски, підлоги, і тільки часами давав йому робити рисунки. Вибув Тарас у Ширяєва цілих чотири роки, але ж навчився мало чого, хоч роботи було аж геть-то багато. Вільним часом у-вечір він бігав собі в Літній Сад і при світлі місяця зрисував постаті (статуї) різних богів та богинь, що стоять у Саду.

І ось над такою роботою застукав його раз земляк його, маляр Іван Сошенко, родом із Київщини, з містечка Богуслава. Дізнавшись від Шевченка про його тяжке життя, він занявся ним: часто прохав його до себе в гості, давав йому поради, книжки читати, а далі зазнайомив його з гарними й добрими людьми, з українським поетом-байкарем Євгеном Гребінкою⁴⁾, Василем Григоровичем^{6*)}, теж українцем ізроду, що був тоді секретарем петербурзької Академії Мистецтв, із відомим тоді російським мистцем Венеціяновом⁷⁾, а вже через них із славним московським поетом Василем Жуковським⁸⁾ та великим малярем Карлом Брюловом⁹⁾.

Знайомство з такими людьми мало велике значіння для Шевченка — через них він і книжки нові діставав і в малярстві видосконалювався. Нові приятелі побачили великий малярський Тарасів хист і почали робити заходи, щоб Шевченкові можна було вчитися в Академії Мистецтв. Тільки ж тоді був такий закон, що кріпакам учитися в Академії не можна було. Ото ж вони й почали заходитися, щоб викупити Шевченка з неволі. Карло Брюлов намалював портрет Жуковського, той портрет пустили на льотерію, — й за гроші з льотерії, за 2500 карбованців, пан Енгельгардт згодився пустити Шевченка на волю.

Сталося це 22. квітня ст. ст. 1838. р., коли Шевченкові було 24 роки. На пам'ятку про той великий для

нього день Шевченко присвятив своїм добродіям-приятелям дві великі поеми: Жуковському — „Катерину”, Григоровичеві — „Гайдамаки”.

Ставши вільним, Шевченко почав ходити до Академії Мистецтв і незабаром зробився найкращим учнем Брюлова. Знайомства його більшали — а разом із цим Шевченко не читав, а проковтував усе нові та нові книжки, щоб надолужити те, чого змалку не вдалося схопити з науки. І німецькі поети та письменники (Шіллер, Гете), й англійські (Байрон, Діккенс), і французькі (Бальзак), і російські, і польські, і всякі — та ще й твори наукові! А далі: театри, концерти, розмови з розумними, освіченими людьми, Академія — все це чим раз більш і більше розвивало його ум. І тільки згадки про Рідний Край, що був скований неволею кріпацтва, ще тільки ті згадки закаламучували ті найщасливіщі в житті його хвилини.

*

І саме тоді, як Шевченко був уже вільна людина, він, сам для себе, почав собі складати вірші. Чи нагадає собі що було, чи побачить що, чи прочитає щось таке, що нагадувало йому рідний край — і зараз на клаптиках паперу стелються в нього самі зі себе „сумними рядками” думки. Усе, що появилoся по-українському в письменстві до того часу, й Котляревського¹⁾) „Енеїда” та його драматичні твори, і Квітчині²⁾) повісти, і Гребінчині³⁾) приказки-байки, і все, що було друкованого про минуле України (Бантиш - Каменський),⁴⁾) чи ходило переписами по людях (Історія Русов, див. ст. 6.), все, що хто забалакав про Україну (московські письменники, українці: Микола Маркевич⁵⁾), Микола Гоголь⁶⁾)) — усе це читав Шевченко і вдячний був усім тим письменникам, що писали про Рідний Край. Багато з начитаного в історичних книжках про Україну він переспівував собі у своїх віршах та

ховав у скринці під ліжком. Але якось зайшов до поета: один полтавський пан Петро Мартос, що з ним Шевченко зазнайомився був у Гребінки (1839. р.), і що з нього він робив портрет. Мартос найшов випадково в Шевченка один такий шматок паперу, записаний віршами, прочитав сам той віршик (це була поема: „Тарасова ніч”), потім дав його прочитати Гребінці й попросив у поета дозволу надрукувати його вірші. Коли Шевченко дав свою згоду, Мартос видав їх у Петербурзі 1840. р. книжечкою п. з. „Кобзар”.

Книжечка була невеличка, в ній було всього вісім Шевченкових віршів, тай то деякі з них цензура немилосердно поскорочувала... Ті місця, де говорить поет про минуле України, про боротьбу з москалями — в книжечці повикрапковувані. А так у „Кобзарі” з 1840. були поміщені такі Шевченкові вірші: Перебендя, Катерина, Тополя, На що мені чорні брови, До Основ'яненка, Іван Підкова, Тарасова ніч — а на початку: Думи мої, думи мої, зміст усього того, що поет поміщував у „Кобзарі”, та ще з просьбою до України, щоб „приняла його діток нерозумних”. І чого не було в „Кобзарі”: і про нашу давнину, „про те диво, що було минуло”; і про те, як наші прадіди боролися за свою волю, а тогочасне покоління тільки те знало, що „сльози втирати”; і про те, як колись у нас „запорожці вміли панувати”, як на наших землях „родилася, гарцювала козацькая воля, як вона шляхтою, татарами поле засівала”, як „наші предки походами на Туреччину собі славу добували, та як у тих походах був зразковий лад, як усі слухали вибраного отамана (Іван Підкова); і про те, що, на рещті, та наша воля втомилася й „лягла спочить” у могилу, і сторожує тепер над цією волею московський Чорний Орел; про те, як із нашого колишнього славного минулого не залишилося нічого, а тільки — „наша дума, наша пісня”, що „в тій думі та в тій пісні, голосній і правдивій, як Господа слово” — тепер ціла „наша

слава, слава України” (До Основ'яненка); і про дівочі сльози, і про тяжку недолю наших сільських дівчат, що їх обдурюють москалі на постоях (Катерина), і що їх матері віддають силою за нелюбів (Тополя); і про на-

КОБЗАРЬ

Т. ШЕВЧЕНКА.

САНДТРЕЗТЭРЪУРЪУ.

1840.

ВЪ ТИПОГРАФІИ Е. ФИШЕРА.

Заголовний листок першого видання „Кобзаря” з 1840. р. (трохи зменшений).

родніх співців-кобзарів, яке вони мають значіння для народу (Тарасова ніч), і хто вони такі самі про себе (Перебендя)... — про все те співав у „Кобзарі” Шевченко.

Мала книжечка, але ж те, **щó** в ній було, і **як** воно було написане, геть чисто тодішніх наших людей на

Україні немов поперероджувало, піднесло в них духа та захопило — бо воно так і на цілому світі буває, що нерозумне гаряче натхненне слово більше чуда зробить, аніж довгі наукові казання... Письменник Квітка як прочитав Кобзаря, то від того сильного Шевченкового слова — зжахнувся, від дива йому на голові волосся піднялося. Так до Шевченка ніхто ще не писав на Україні ні про кривду народню, ні ніхто не змальовував так гарно минулого України, ні не жалував за її колишньою славою, ні не плакав так над тим, що тодішні люди нічого вже не знали про славу давнину*), а мовчки робили свою тяжку роботу... Старі люди, а то й пани, що були відцуралися рідного слова, плакали, читаючи „Кобзаря”. За колишнього кріпака заговорила ціла Україна, славлячи його та вихваляючи.

Але ж до „Кобзаря” не все ввійшло, що тоді вже Шевченко мав написаного. Як умер 1838. р. Іван Котляревський, то поет виславив його окремим віршем (На вічну пам'ять Котляревському), назвав його соловейком, що покинув нас сиротами, та заповів, що Котляревський у нас „панувати буде, доки живуть люди”, та що його в нас не забудуть, „доки сонце з неба ссяє”. То Тарас так віддячувався батькові нового українського письменства за те, що він своєю перелицьованою Енеїдою й відновив наше письменство й до народу так поставився прихильно. Взагалі Шевченко був усім тодішнім письменникам за їх українське слово вдячний і високо їх шанував: Гребінці присвятив поему „Перебендя”, Квітці поклонився окремою поемою „До Основ'яненка”, вважав, що Квітка краще за нього самого може співати про „Січ, про могили, про старину”... Пізніше він так прихильно відзивався і про тих українців, що хоч по-московському, а проте писали про Україну (М. Гоголь, М. Маркевич) — така дорога була для поета його

*) ми б тепер сказали: загубили традицію.

рідна земля... Це дуже цікаве для такої великої людини, як Шевченко, що він так високо шанував усіх, хто вкладав свою працю для добра рідного народу.

Та не так подивилися на Шевченкового „Кобзаря” — москалі. Московські письменники, такі, що розбирають, чи варт що який твір, чи ні (критики), накинулися на поета, що він пише „мужицькою” мовою, словами „мертвими” (ніби — українськими), якими тоді не писали, та ще, що пише про простих людей, та про те, що ніби по ньому вже і сліду не лишилось — про козаків, про Україну...

Але Шевченко мало звертав уваги на ті закиди, і вже в рік після „Кобзаря” випустив у світ свою велику поему „Гайдамаки” — про те велике народне повстання, що зчинилося 1768. р. на Правобережній Україні проти панів. У цьому повстанні, як відомо, брали участь і гайдамаки самі, й запорожці, і придворні козаки — і всі ті три

суспільні верстви заступлені в поемі трьома головними особами поеми: Ярема (гайдамаки), Залізник запорожці), Гонта (придворні козаки). Поет глибоко вдумався в ті

94

Чы такъ, батьку - Отамане?
 Чы правду спиваю? —
 Эхъ! Якъ бы то... Та шо й казати! —
 Кебеты не маю.

 — Не потурай! — Може скажешъ —
 Та шо зъ того буде?
 Насміютця на псаломъ той,
 Шо вылью сліозамы,
 Насміютца!... Тяжко, батьку!

 Поборовсябъ.
 Якъ бы малось сымы;
 Заспивавъ бы — бувъ голосокъ, —
 Та позычки знымы...

Оттаке-то лихо, тяжке
 Батьку ты мій, друже!
 Блужу въ свигахъ, та самъ себя:
 «Ой не шумы, луже!»
 Та втяу бильше — а ты, батьку!

91. сторінка „Кобзаря” з 1840. р. (зменшена),

вийняток із поеми „До Основяненка”. Видко викрапковані місця (цензура скреслила), 5. і 6. рядок ізгори:

А до того — Московщина,
 Кругом чужі люди...

12. і 13. рядок:

Жити з ворогами!
 Поборовся б і я, може

часи: кривавий той час він старався зрозуміти як старе змагання українського народу до волі. Є ще одна дуже важна думка в „Гайдамаках”. Ця думка виявляє, як Шевченко дивився на боротьбу за рідний край: у цій боротьбі важніша справа, за яку хтось бореться, важніша присяга, яку люди складають для справи, аніж почування і звязки родинні.

Але ж за ту тяжку та криваву розправу з 1763. року в Шевченка серце боліло, мовляв, — „старих славян діти впились кровю”. Але ж, на його думку, мовчати про все те не можна, треба — розказувати, щоб „сини і внуки бачили, що батьки їх помилялись”...

А в уводі до „Гайдамаків” Шевченко дав добру научку московським критикам, що він їх слави не потребує і доки „живий буде, буде з нього мертвого слова” (українського), а за „раду, лукаву раду” писати по-московському, та ще про те, що москалям подобається — гарненько їм дякував, мовляв:

„Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово,
Брехнею підбите”...

А коли з „Гайдамаків” почали були собі глузувати московські письменники та взивати Тараса з насмі-

хом „мужицьким” поетом, то він на те їм ось що казав: „Нехай я буду собі й мужицький, аби поет!”

Та проте 1842. р. Шевченко пробував писати й по-московському. Його московські вірші вийшли гладкі і, що казати, — гарні. Та тільки цим його московським писанням (Слепая, Тризна,

Частина заголовного листка з поеми „Гайдамаки“ з 1841. р.

себто: Поминки) — куди-куди до українських! Поет це сам побачив тай кинув писати по-московському вірші.

У тому самому році (1842. р.) згід пера поета вийшла й одна українська поема „Гамалія”: чудовий образ із тих часів, коли козаки нилком вибиралися в турецькі землі, щоб звідтіль повизволяти з неволі своїх братів та пошукати для себе добичі. А з 1841. р. ми маємо ще кілька дрібних віршів і гарну поему „Черниця Маріяна”, що її поет присвятив керелівській Оксані „на пам'ять того, що давно минуло”. На жаль, поема нескінчена.

*

Рівночасно з тим, як то книжечками, то в переписах розходилися між земляками Шевченкові вірші, зростав і гурток поетових приятелів, що дуже полюбили українського кобзаря і в чому могли, йому помагали: згаданий уже поет і історик Микола Маркевич, славний артист Михайло Щепкін¹¹⁾, теж із українських кріпаків, теж визволений із кріпацтва, отаман чорноморських військ Яків Кухаренко¹²⁾, дідич із Качанівки на Полтавщині Тарновський¹³⁾ і ин. В Академії Мистецтв Шевченко зазнайомився з німцем І. Штернбергом і так із ним сприятелівся, що довгий час вони обидва жили разом на одній квартирі. Штернберг водив поета на літературні читання, що відбувалися в петербурзьких німців, і на тих вечірніх сходинах Шевченко зазнайомлювався з писаннями європейських письменників, що їх там читали, та слухав музики великих європейських музик.

Та цілий час пробування в Петербурзі Шевченко дуже тужив за Україною. Хоч жилось йому непогано, а проте — „Московщина, кругом чужі люди”. Йому страх як бажалося навідатися до рідного краю вільною вже людиною, побачити, що на Україні діється. І ось улітку 1843. р. Шевченкове гаряче бажання сповнилося — він поїхав на Україну. Побував у своїх прия-

телів на селі, то в Чернигівщині, то в Полтавщині. Тоді він запізнався з князем Репніном, що був колись „малоросійським генерал-губернатором”¹⁴); та, попавши в неласку царя за те, що був прихильний до України й її народу, проживав у своєму селі Яготині на Полтавщині. У князя була донька Варвара, що високо цінила талант поета — між нею й Шевченком повстала дуже велика приязнь, і поет до кінця свого життя зберігав як-найкращі спомини про княжну.

Навідався тоді Тарас і до своєї рідної Керелівки, був у Києві, їздив на Хортицю, відвідав Межигірського Спаса¹⁵), скрізь побував. І скрізь його витали, скрізь на його пошану справляли бенкети, величали його „українським бардом”...¹⁶) Але ж поет із серцем, повним жалю й болю, вертався до Петербургу. Він колись дитиною думав собі, що „нічого кращого немає, як Дніпро та наша славная країна”. А тимчасом тепер у своїй рідній Керелівці побачив, що там „повсихали сади зелені, погнили біленькі хати, повалялись”, що „сади буряном поросли”, що саме „село неначе погоріло”, що „наче люди подуріли, німі на панщину ходили”... І було це не тільки в Керелівці, а скрізь на Україні, де „людей у ярма запрягли пани лукаві”. Він бачив, що людей на Україні держать у темноті, щоб тому народові не видко було „духа правди”, щоб народ не пробував боротися, бачив, як тодішнє українське громадянство, головно, панство про Україну не дбає та ще й помагає „москалеві господарювати та здирати з матері-України полатану сорочку”. І тому зпід його пера виходять тоді тужливі й сумні слова та жаль і до тих, що колись побраталися з москалями (Богдан Хмельницький), і до тих, що тепер пішли на „чужу роботу” (Розрита могила).

Він додумався, що всьому тому лиху — спричинники неситі царі московські, що всі вони бід Петра (той „перший, що розпинав нашу Україну”) та Кате-

рини (та, „що доконала вдову-сиротину”) і аж до тогочасного царя Миколи I. позаводили такий лад, що від нього не було чим дихати. Він бачив, що той лад тримається на великій державній машині: на верху її стоїть цар, а тримають її царські прибічники „блюдолизи”, що мовчки („ані телень!”) виконують примхуваті царські накази. Ой, тай дісталоя цареві за той лад від Шевчен-

„Чигирин з Суботового шляху“, малюнок Т. Шевченка.

ка! Кілько глуму, кілько сміху над ним — вилив поет у своєму „Сні” (1844. р.), у поемі, що цій справі присвячена! Виходило так, що цар тільки тоді щось значить, як довкола нього всі, що його тримаються (він тоді — сильний ведмідь), та як він — самий, без прибічників, то це звичайна безпомічна кіточка (смішненький ведмедик!). Висновки з поеми зробити, ясна річ, не важко...

Але ж довелося Поетові за той глум та за сміх тяжко відпокутувати...

Найбільше кривавилось його серце від того, що він бачив, як „Україна заснула, буряном укрилась, цвіллю

зацвіла”, що тодішній стан рідного краю не давав відповіді на питання, „за що ми боролися” колись, бо з тодішніх людей навіть ніхто нічого не знав про колишню столицю козацької України, про — Чигирин... Але серед тої безнадії поет відчував, що, може, його гаряче слово народ пробудить, і що „правда на сім світі стане” (Чигирин). А та правда це те, що народові належиться — його право!

*

В 1844. р. Шевченко на Україні „скрізь був і скрізь плакав”, як писав сам про себе. Та ще більшими ранами покрилося його серце, коли він, закінчивши Академію (22. березня 1845. р.), знов поїхав на Україну.

Тоді йому на власні очі довелося побачити „неправду і неволю”, його серце спалахувало страшним гнівом, на папір виливалися гарячі слова докорів та відпору (протести) проти всіх тих, що наважувалися скувати людську думку в кайдани (Іван Гус), що зазіхали на волю свободного, хоч і бідного народу та ще зацитькувалися його тим, що несуть йому науку, просвіту (Кавказ), проти всіх тих, що в кайдани закували і волю і правду. Тоді то його „Псальми” малювали ту наругу, що в ній проживав наш народ, „окрадений, замучений”, закований — і перемінювалися з гарячий, благальний голос молитви, щоб „Бог поборов ту другу силу, ще лютішу (Москву), коли поборов ту першу”!

Тоді то Шевченко побував у багатьох лівобережних панів, із роду українців, і як побачив, що вони творять, то зжахнувся: пани тягли руку з московським урядом, вихвалювали „нове отечество”, а зі селянами поводитися не краще, як колись чужі пани-поляки. За довгими багатими розкішними бенкетами ті пани виголошували багато гарячих слів про волю, про рівність між людьми, про братерство, — але ж до життя тих слів не прикладали. Вони вихвалювали славне ми-

нуле України, але — його не знали. Балакали про славянське братання, вчилися мов усіх славянських народів, але своєї мови не знали. Не диво, що „Україна доборолась до самого краю“, що „свої діти гірше ворогів її розпинають“...

Ось до таких то панів звернувся Шевченко з гарячими поемами: „До живих і мертвих“ та „Холод-

Шевченко в молодому віці
(автопортрет — поет сам себе малював при свічці).

ний Яр“, де виказував їм на очі весь їх фалш у житті: ті гасла, що вони їх повиучувалися на чужині, — це тільки „великих слів велика сила і більш нічого“, бо вони, „деруть шкуру з братів незрячих гречкосіїв“; вони своєю поведінкою наводять на себе тільки народній гнів, який може спалахнути новим вогнем, як колись це було 1768. р. за Коліївщини; шукати нових „отечеств“ нема чого, бо тільки „в своїй хаті, своя правда, і сила, і воля!“

Тоді ж таки поет довго задумувався над минулим України. Він так докладно розібрав його, що йому

ясно стало, хто Україну довів до упадку: свої діячі, що мали „жіночий розум” у політиці, що догоджували ворогам, не знаючи того, що вони роблять, — і чужі, з якими зійшлися і свої такі шкідники, які гірш за ворогів свідомо нищили рідний край... Шевченко старався тодішнім людям і подавати думки, як би повернути волю Україні (Великий Лях), і власне, щоб підховати таке покоління, що ні за які гроші не пішли б ворогам служити, не побоялося б мук цілого світу, а підтримало б такого, що „розпустить правду й волю по всій Україні”.

Тоді було мало таких, що Шевченка розуміли. Взагалі він переріс своє покоління на яких сто років... Мало було таких, що хотіли б були встати за рідний край. Але ж сам поет вірив уже тоді глибоко, що

встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить (Суботів),

— бо ж яка це може бути правда на світі, яка це може бути справедливість, коли Україна — не вільна! Сам він своїм „Заповітом” закликав земляків — „уоставати, рвати кайдани, вражою злою кровю окроплювати волю” й „будувати нову вольну сімю!” (25/XII, 1845. р.)...

Взагалі 1845. рік — це час найвищого розквіту Шевченкового таланту. Те, що написав поет 1845. року, то найкраще, найсильніше, думками найглибше, найвище. Крім названих віршів, сюди належить іще „Наймичка”, чудова поема про самопожертвоування матері, „Невольник” — історична поема, де Шевченко зв’язав колишнє гарне минуле України з тяжким сучасним її життям та зазначив, яке велике значіння мала для нашого народу зруйнована москалями Запорозька Січ (школа життя!).

Тепер уже в 1845. р. Шевченко й на людей і на все, що довкола нього діялось, і на те, що було — дивився

трохи инакше. Бо ж тоді він уже „прозрівати став по-троху”, побачив, що „кругом неправда і неволя”, що „скрізь Господа (правду) лають”, що й „малої дитини немає щасливої”, що „все плаче, все гине”, що кругом нього де б не глянув, „не люди а — змії”. Тимто йому й його власні слова-вірші почали здаватися кря-

„Зак у уру то новизне
 мене на мила
 Серце стону широкого
 на України мила.
 Щоб лий широкого
 и Дніпра и кручи,
 Було видно було руть
 Зак реве ревути,
 Зак понесе з України
 у синтє море
 Крове погину... Отойди в
 и стєнь и гори
 и Дніпра погину и палю
 До сильного бога
 Молити св... а дєтого

Автограф (власноручне письмо)

Шевченкового „Заповіту“.

канням вóрона („вороном крячу”) або й виттям сови („вию совою”)... І скрізь у своїх поемах із 1845. р. подає свої думки на світ, на людей, на Україну, на її минуле й майбутнє, на московських царів і на царський уряд, на панів, що мучать людей у кріпацтві, на все. І всі ці думки вяжуться з тими, що порозкидані в інших віршах, починаючи від 1843. р. — і всі ці твори, як щось ціле для себе, ціле думками, так було й думав Шевченко видати окремо та ще й написав щось наче передмову до них віршем п. з. „Три літа” (як „Думи мої” —

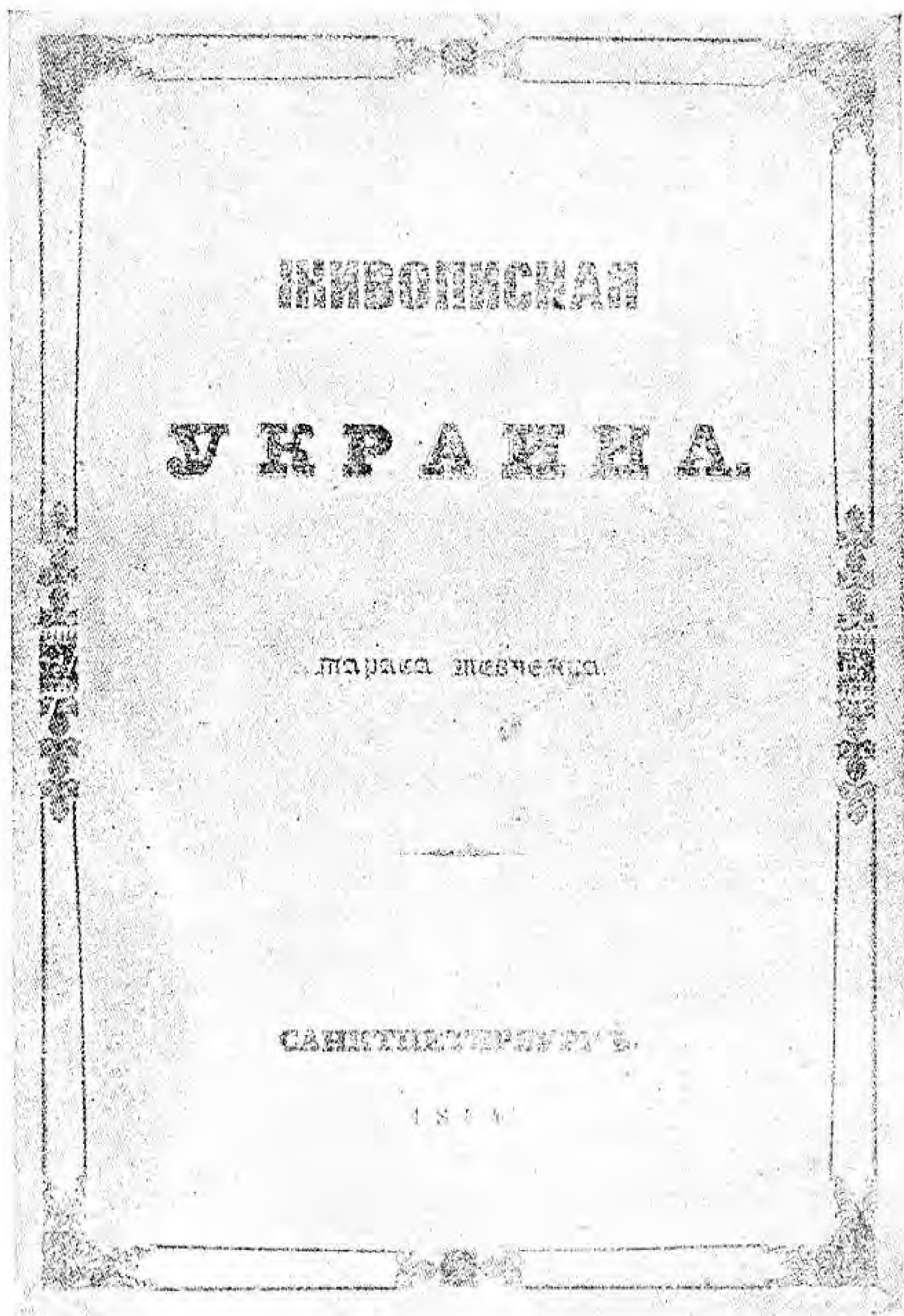
передмова до „Кобзаря” з 1840. р.) — але ж зробити цього в часи панування Миколи I. в Росії не можна було. Тай і життя поетове склалося так, що до видання не дійшло... Але ж вірші всі ці ходили скрізь по Україні в переписах, люди читали їх із великим захопленням, і багатьом вони очі відкривали.

*

Життя Шевченка почало вже було складатися тепер для нього щасливо. Його зробили членом виділу (комісії), що розсліджував старовину (Археографічна Комісія), приятелі почали єднати для нього місце професора малярства при київському університеті. Він сам обїжджав пам'ятні місця на Україні, змальовував старі церкви, монастирі, побував у Переяславі (тута зазнався з лікарем А. Козачковським, що лікував поета 1846. р.), в Почаєві й т. д., ладив малюнки до журналу, що мав виходити в Києві п. з. „Живописна Україна”, бо ж треба знати, що Шевченко був і дуже великий маляр, і його малюнки в історії українського малярства мають дуже велике значіння. Число його знайомих, приятелів, прихильників, поклонників росло й росло...

Саме тоді київська українська молодь склала собі гурток, що поставив собі за мету працювати на користь рідного краю й рідного народу. Із гуртка виросло 1846. р. товариство, яке назвало себе „Кирило-Методіївським Братством”, на згадку про перших просвітників славян, Кирила й Метода. А назвали вони таким імям товариство через те, що робота його мала охоплювати всіх славян, і не тільки Україну. Братчики підносили таку думку, що кожний славянський народ, москалі, українці, білоруси, поляки, чехи, серби, словінці, болгари — всі вони повинні жити своїм власним самостійним життям, складати собі для себе закони, вибирати собі своїх виборних до своїх сеймів,

одне слово — мати собі свою власну державу, але ж усі повинні творити спілку таких вільних держав (федерацію). Крім того, „Кирило-Методіївське Братство” стояло за загальну освіту, за свободу віри й передусім за знесення кріпацтва. Думку заснувати таке товариство

„Живописна Україна“, заголовний листок,
(сильно поменшений).

подав проф. Микола Костомарів, український письменник і пізніше великий історик України¹⁷⁾, а пристало до нього, щоб працювати, багато молодих людей, які цілим серцем відчували неволю рідного краю і з радію душі бажали екрвати український народ із неволі, при-

став до нього дуже талановитий письменник і гарячий народолобець Панько Куліш,¹⁸⁾ пристав Опанас Маркєвич¹⁹⁾, Гулак²⁰⁾, Білозерський²¹⁾)... Шевченкові дуже до серця були думки Кирило-Методіївського Братства, і він цілою душею приліг до нього, хоча до праці в ньому, за виїздами, було в нього часу дуже небагато.*)

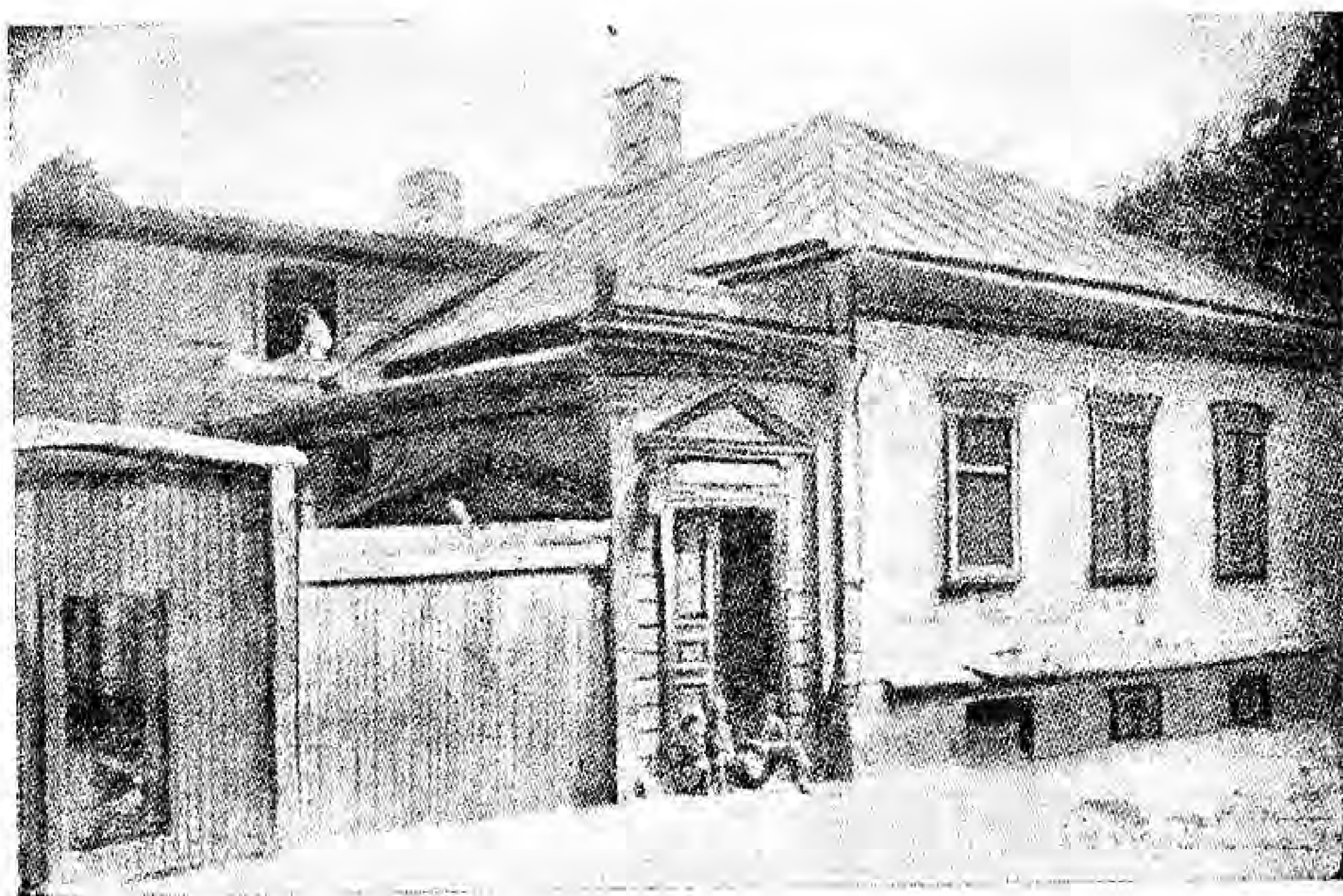
З товариством треба було ховатися, бо то були важкі часи царя Миколи I., часи переслідувань кожної, хоч трохи вільнішої думки. Та й без того товариству не вдалося розвинути своєї діяльності. На братчиків зробив у поліцію донос студент Петров, який жив через стіну з одним із братчиків, що в нього всі сходилися на наради — і братчиків усіх позаарештовували. Костомарова заарештували саме перед його шлюбом, Куліша в дорозі за кордон, куди він їхав доучуватися на професора — а Шевченка, що у святковім одягу повернувся був з весілля Куліша (був за боярина) і збирався вінчати Костомарова, заарештували на пороні, як переїжджав Дніпро під Києвом. Сталося це 5. квітня 1847. р.

А Шевченко саме мріяв про виїзд до Італії, щоб іще краще пізнати малярство, і молода дружина Куліша, Олександра (теж письменниця, писала під імям: Ганна Барвінок)²²⁾ — він про це не знав — давала на його науку всі свої дорогі намиста...

Арештованих повезли з Києва до Петербургу й замкнули в Петропавлівську кріпость-цитаделю. Почалося слідство, що протяглося до 31. травня. З братчиків зробили великих політичних злочинців, що хотіли розвалити Росію, а Шевченка, в якого, при трусі, найшли багато його віршів (Сон, Кавказ, Великий Льох, Послання), зокрема судили за його вірші. На слідстві Шевченко повадився дуже сміливо: від віршів не відмовлявся, не відрікався своїх думок, а як допитували його,

*) Читайте книжку М. Возняка, видання Фонду „Учітєся“: „Кирило-Методіївське Братство“, Львів, 1921.

чому він накидається на уряд, і на царя, й на панів, то він сказав, що такі думки чув скрізь по Петербурзі. І як читали присуд 30. травня 1847. р., то Шевченко був дуже спокійний і ще й товаришів підтримував. А присуд був суворий, нелюдський: Шевченка засилали на віки простим вояком у оренбурзький корпус із заборonoю писати й малювати. „Сам сатана”, пише Шевченко, „не спромігся б на такий холодний, нелюдський при-

Дім у Києві на Хрищатицькому перевулку, ч. 8, де 1846. р. жив Шевченко; його кімната була нагорі, де відчинене вікно (дім тепер зовсім відновлений).

суд**), а ті, що вели слідство, генерали Орлов і Дубельт, назвали його ще милосерним...

Другого дня після того, як прочитали присуд, почалася Шевченкова подорож. Після десятиох днів їзди кіньми він прибув до Оренбургу, де його привитало декілька політичних поляків-засланців і українців-урядовців, з звідтіль відправили його 300 верстов²³) від Орен-

*) Інших братчиків покарали легше: Костомарів мав висидіти рік у кріпости, потім ішов на заслання до Саратова, Куліша заслали в Тулу, Гулака замкнули на три роки до Шлісельбургу — і ніхто не смів повертатися на Україну.

бургу до Орської кріпости й записали рядовим у п'ятий лінійний баталіон.

У цитаделі Шевченко написав 13 віршів: вони посвячені то переживанням поета в тюрмі (Веселе сонічко ховалось, Не спалося, а ніч як море), то згадкам його із колишнього (Не кидай матері), то красі (Вечір) й минулому України (За байраком байрак), то любови його до України (Мені однаково), а два звернені до Кирило-Методіївських братчиків; він їх наказує, щоб „згадували один другого, любили Україну во время люте та в останню її мінуту щоб Господа за неї молили”.

Собою займається мало; тільки ж серце його хололо на згадку, „що не в Україні буде жить”, що смерть його „зотне на чужині,

За решоткою задавить...

Ніхто хреста не поставить

І не помяне...”

Зате перед його очима весь час стояла Україна. Він тремтів на думку, що її, Україну, можуть „злії люди, лукаві, приспати, і в огні її окраденую збудити” — і від того його серце кривавилося з болю...

*

І потяглися для поета тяжкі дні в Орській пустелі — в тих степах „рудих-рудих, аж червоних”, із їх кучугурами дрібного піску (з талами). День-у-день воцяцька муштра, „словесність”*), вічно присущий „дядько”-фельдфебель, що стежить за поетом, щоб набирався салдатської „науки” та щоб часом не наважився написати що, чи намалювати. Цілий рік без пошти, без ніяких книжок, окрім Біблії. Вонюча казарма, довга-

*) Тим, що не знають, що воно за мудрості та словесність, треба пояснити, що це — вчитися на-пам'ять назви полку, імен усіх його начальників від найвищих до найнижчих, при чому не можна опустити ні одного з них, та їх титулів, а далі — докладно описувати воцяцьку зброю і т. д., одне слово — весь військовий статут для вояків пізнати...

довжезна хата, набита людьми, з „нарами” (тапчанами), непристсйні сороміцькі розмови, горілка... А прийде вечір — „осядуть думи, розібють на стократ серце і надію”, проганяють із очей сон. „Години тягнуться роками, глухо віками протікають”. Поет „благає Бога, щоб свитало, мов волі сонця, світу жде”, а ударять „зорю” (6 год. вранці), благає Бога, щоб приходив

*Мені однаково ти буди
 Згайтъ въ украини ти ми.
 Ти ошто згадає ти забуде
 Мене въ еменю нагузани
 Однаково мого мени.
 Въ неволі вирієє мого туркини,
 И не оплакають своїми
 Въ неволі тлієє ти у мору
 И все в собоє забєєє
 Мого слєду неможєє
 Не маєєє сластий украини
 Не маєєє не своєєє земли.
 И не памєєєє бєєєєє єєєєєєє
 Не маєєєє єєєєєєєєєєєєє
 Моєєєєєєєєєєєєєєєєєєє
 Їєєєєєєєєєєєєєєєєєєє
 Мєєєєєєєєєєєєєєєєєєє
 Мєєєєєєєєєєєєєєєєєєє
 Якєєєєєєєєєєєєєєєєєє
 Приєєєєєєєєєєєєєєєєєєє
 Ієєєєєєєєєєєєєєєєєєє
 Всеєєєєєєєєєєєєєєєєєєє*

Автограф (власноручне письмо)
 Шевченкової поеми „Мені однаково”.
 (зменшений).

вечір... Ще тільки розваги, що в неділю можна „вискрастися в поле”, вийти поза казарми „на рудий степ широкий”, вилізти „на гору високою і згадати Україну” з її „голубими степами, зеленими, поперемережуваними нивами, ланами, могилами, лугами”...

Оті згадки про край рідний та надія вирватися з неволі, ще раз „подивитись на Україну”, „напитися води Дніпрової” — тільки й тримали поета. Та ще й розмова зі самим собою у віршах, які Шевченко таки

встигав списувати нишком, щоб ніхто не бачив. Це ті „невольницькі думки”, що так скидаються на невольницькі плачі позамиканих у турецьких в'язницях та покованих кайданами козаків XVI—XVII. ст. — їх списував Шевченко в маленьких книжечках, носив у халявах, щоб начальство не догадалось — це ті чотири захалявні книжечки, де Шевченко „кровю та сльозами мережав своє горе на чужині”.

В Орській кріпости склав поет таки багатенько віршів — і дрібніших, і більших („Княжна”, „Москалева криниця”, „Варнак”), списав декілька згадок із давніх літ (н. пр., чудовий вірш „Мені тринадцятий минало”) та написав декілька історичних поем, н. пр., „Чернець” (про безмежну любов до України хвастівського полковника Семена Палія, що хоч зазнав великого горя, та мук натерпівся для України — на старости літ знає тільки одну молитву — за Україну), „Иржавець” (про невимовні муки України після полтавського розгрому, про перехід запорожців після Полтави під турка, їх поворот на Україну та про чудовний образ иржавецької Матери Божої, що й „досі плаче за козаками”). Склав він тут декілька й неісторичних поем, але ж таких, що з них видно, як поет дивився на наше минуле. Ось, н. пр., у вірші „Ляхам” висловлює такий самий погляд, як і колись у „Гайдамаках”, що, мовляв, нас із поляками „порізнили неситії ксьондзи, магнати”, а в поемі „Сон” („Гори мої високії”) висказує свій жаль до наших діячів у минулому, до тих „недоумів, що занастили божий рай” та підносить таку думку, що

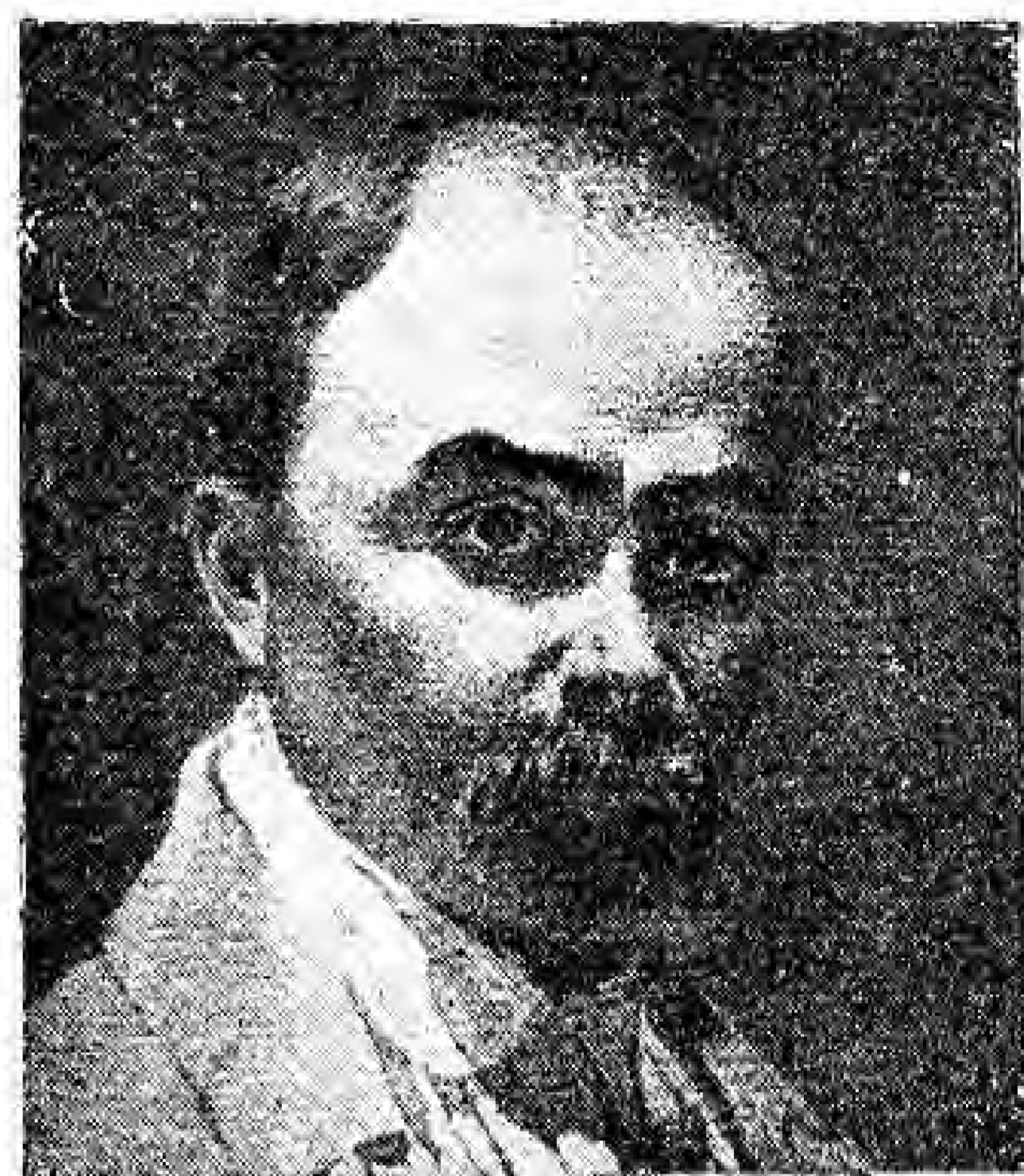
„на що вже лихо за Уралом
Отим Кіргізам — отже й там,
Йй-же Богу, лучче жити,
Ніж нам на Україні”,

де „без ножа” та смертних кар „людей закували тай мордують”...

І чи своє горе Тарас оспівує в тяжкій неволі, чи про давне згадує, про інших людей пише, недолю своїх союзників описує — скрізь одне в нього перед очима: Україна — й одне тільки в нього бажання: „хоч на старість стати на окрадених” з волі (чужими і своїми) „Дніпрових горах”. Бо рідна земля чуда творить! Вона й найбільшого злочинця, душогуба перевертає в людину зі серцем. Так Шевченків „Варнак”, що хотів уже зарізатися, побачивши, як

„мов на небі висить
Святий Київ наш великий,
Святим дивом ссяють
Храми божі, ніби з самим
Богом розмовляють” —

— сам пішов „у Київ святим помолитись” та „просити в людей людського суда”...

Шевченко-салдат.

*

На весну 1848. р. ту роту (чету), що до неї належав Шевченко, вирядили на Аральське Море, ще далі в степ, і офіцери забрали Шевченка зі собою, щоб змальовував їм береги моря: їм треба було дати начальству звідомлення, чи можна там побудувати кріпости. Офіцери поводилися з поетом нічого собі, головно, начальник цілого вируду (експедиції) капітан-ляйтнант Бутаков: Шевченко міг малювати й писати. Тільки ж сама ця країна була за край світа: пошта доходила туди на піврік раз, і Шевченко дуже страждав від того, що доводилося „хиба самому до себе писати посланія”, та нарікав на своїх приятелів, що „не дають ради-поради”, не кажуть йому „мудрого слова” про його працю, „для кого він пише і для чого, за що Україну любить”, і що взагалі його забули. Але ж нарікав поет на приятелів потрохи несправедливо, бо ж вони не знали, що з ним, і куди він дівався.

Ще доки плили морем, то було ще сяк-так. Та як довелося зимувати на пустельничім острові Кос-Арал, як потяглися однакові сірі дні — та одноманітність лягла на Шевченкову душу вагою. Це найкраще пізнати, як прийшло Різдво 1848. р.: і замість реву церковних дзвонів на Україні поет почув виття голодного звіра в пустині й дикий свист холодного вітру, що „заносив піском-снігом” землянку-курінь, де він поселився („Хв. Лазаревському”). Тугу свою виливав Шевченко віршами, яких у Кос-Аралі набралось дуже багато. Поет тоді „полазив собі трохи коло царських тронів” і змалював із глумом, як „живуть святі царі”, „зігнав собі оскому на коронованих головах”. Це зробив він на те, щоб показати, що

„де нема святої волі,
не буде там добра ніколи”,

що добра між царями нема, що воно тільки в — людей, а люди — тільки „в селищах” („Царі”).

Тут він написав кілька великих поем („Титарівна”, „Сотник”, „Марина“ — із докорами для панів, що, мовляв, і „звір того не зробить дикий”, що вони „бючи поклони, діють із своїми братами”, з ближніми — кріпаками!). Між віршами з Кос-Аралу є згадки з побуту на Україні з 1845. р., згадки сумні, тяжкі, дуже тяжкі. Отак образ Керелівки, й цілої України, закованої в ярмо панщини, викликає в поета таке порівняння з тогочасною долею його самого:

Погано дуже, страх погано
В оцій пустині пропадать;
А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати, і — мовчати.

(„І виріс я на чужині”).

Або знов образ „презавзятого патріота та християнина ще до того”, що село деморалізує, а люди замість на нього плювати — такі, що

„за шмат гнилої ковбаси,
у них хоч матір попроси —
то оддадуть”... (П. С.)

А то знов виходять ізпід його пера такі сільські малюнки, що на перше око скидаються на народні співанки, малюнки, здебільша, з життя безталанних сільських дівчат та жінок.

„Дари в Чигирині“ — рисунок Т. Шевченка з таким його підписом: „Із Цариграда, із Варшави і Москви прибували послы з великими дарами еднать Богдана і народ український уже вольний і сильний. Султан, окроме великого скарбу, прислав Богданові червоний оксамитовий жупан на горностаевій хутрі, шталт (= на зразок) княжої порфіри, булаву і шаблю, одначе рада (оприче славного лицаря Богуна) присудила еднать царя московського“.

(Образ сильно поменшений).

Є з Кос-Аралу історичні згадки про „гайвороння з півночі, що клює очі козацькі“ („Ой, чого ти по-чорніло“), є історичні поеми, про те, як вибирали гетьмана на Україні („У неділеньку, у святую“), про Швачку, та про Дорошенка, про той найтяжчий в нашій історії час, за Руїни, коли Дорошенкові „не

стало серця" дивитися, як зі всіх боків позліталось було „гайвороння та клювало Україну елико-мога", й він --- віддав булаву Самойловичеві. При цій нагоді поет не може втерпіти, щоб не зробити знову докору тогочасним людям, що не вміли цінити своїх великих людей, що

„забули на Україні,
Славногo гетьмана"...

(„Заступила чорна хмара“).

Скрізь ті самі думки, що в 1845. р., про брак у нашого народу історичних традицій, хиба — яка так погано відбивалася й відбивається в нашому житті.

Є між кос-аральськими віршами чудові, незрівнянні малюнки словами тих таких сумних, одноманітних картин тамошньої природи, нудних до загибуну, але ж таких чудових, що їх міг списати тільки маляр („І небо невмите", „За сонцем хмаронька пливе") — і скрізь та сама любов до пригнічених, до бідних, до нещасливих, головнo ж — матерей („У нашім раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая") та дітей („На великдень на соломі", „І золотої й дорогої..."); та сама, що вже давніше в поета бувала („Відьма" з 1846. р., „Варнак"), думка, щоб прощати ворогам і насильникам. Є ще і згадки з особистого життя в минулому (Г. З.; Чи ми ще зійдемося знов, Ми вкупочці колись росли — про Оксану), є і згадки з побуту в Кос-Аралі.

*

В-осени 1849. р. начальник виряду Бутаков повернувся до Оренбургу, щоб там подокінчувати ті пляни, що їх поробив над Аральським Морем, і забрав зі собою Шевченка. В Оренбурзі стрінули дуже щиро поета й земляки (Хв. Лазаревський²⁹) і поляки-засланці (Бр. Залеський, Желіговський-Сова²⁴). Самому йому жилося тепер добре: муштри не робив, міг ходити в цивільнім одягу, проживав у одного з приятелів-офіцерів (Герн),

бував із офіцерами на забавах-бенкетах, що вони влаштували, заходив до приятелів українців, малював портрети й вільно „мережав” собі свої книжечки. Та ця воля протяглася всього пів року. Якийсь п'яниця-офіцер, недобрий, що Шевченко не захотів із ним п'ячити, а раз у обороні чести дому свого приятеля-офіцера (Герна) здорово був із ним порахувався, — подав на нього до-

„Судня Рада“ — рисунок Т. Шевченка з таким його підписом: „Отман збира на села громаду, коли що трапиться, на раду і суд, коло оранди або на майдані, громада, порадивши і посудивши добре і давши мир ворогам чи то кару, розходиться пючи по чарці позової (= за позов)“.

нос аж у сам Петербург, що, мовляв, поет, усупереч за-казові, й пише, й малює й ходить у цивільнім одягу, а начальство ще тому потурає²⁵). В Шевченка зробили трус, забрали ціле його листування, малюнки, вірші, книжки, що понасилали були йому приятелі, поета са-мого заарештували й, після п'ятимісячного арешту, ви-слали до Новопетровського форту²⁶) на схід від Каспій-ського Моря (в-осени 1850. р.).

На цьому новому засланні пробув Шевченко шість і пів років, від 17. жовтня 1850. р. до 2. серпня 1857. р.

Погано жилося поетові в Орській кріпости, але ж це життя було ще раєм, коли порівняти його з життям у Новопетровському форті, головню ж перші два роки. Супроти першого заслання, в Орській кріпости, те друге — було чистим пеклом: вісім годин муштри, кріпосні роботи, безнастанний догляд „дядька” (й перед салдатами підчас муштри), який що-хвилини вивертав кишені й чоботи роздивляв, чи нема де олівця або клаптика паперу, грубий командант, по кілька місяців без пошти, а до того два перші роки недуга: шкорбут²⁷ і гостець. Дехто з офіцерів і тут добре відносився до поета, але ж у форті завівся був звичай доносити, доносив, хто не хотів; усі кращі люди були позалякувані й багато поетові допомгти не змогли.

За цілих тих майже сім років пробування в Новопетровській кріпости ми не маємо ні одного українського вірша Шевченка...

*

У 1852. р. прийшов до форту новий командант, майор Іраклій Усков. І він, і його дружина, Агата, були люди благородні, відносилися до поета по-людяному, й життя його трохи покращало. Усков хотів Шевченка зробити десятником (унтер-офіцером), щоб йому було легче, але в Оренбурзі начальство на те не згодилося. Трохи згодом командант дозволив Шевченкові ліпити з глини, не так стежив за його листуванням, а 1855. р. дав згоду, щоб поет писав, але — по-московському. Тільки ж, щоб ніхто не міг побачити, що поет пише, та не зробив доносу, командант, враз із Шевченком, завів за фортом садок, у садку збудував альтану й ліплянку, й у тій ліплянці Шевченко міг ховатися зі своїми писаннями. В альтані поет улітку ночував, а пересиджував під розкішною вербою, що її сам викохав із ломаки, яку по дорозі до Новопетровська найшов, заса-

див у піску та що-дня підливав. Потім Усков зробив із Шевченка нестроєвого вояка, що поет не мусів робити муштри, гостив його майже що-дня в себе обідами

Т. Шевченко

Портрет Тараса Шевченка (салдата) з 1848. р.

й чаєм. Це, здається, він робив тому, що Шевченко дуже полюбив його дітей, а й діти, головно, маленька дочка команданта, цілою душею прилягла до старого вусатого, лисого вже „дяді“.

По-московському написав тоді Шевченко декілька повістей. Деякі з них розповідають про те, про що поет писав по-українському віршами (Наймичка, Княжна), — інші знов мають дуже багато згадок про власне життя самого поета (автобіографічні повісти), тимто мають для нас дуже велику вагу, й нам треба їх пізнати нарівні з поетичними творами нашого Кобзаря (Мистець, Музика, Близнюки і т. д.).

*

Тимчасом у московському царстві заворушилося. Почали спалахувати один по одному селянські бунти, скрізь ширилося розбишацтво. Війна з Туреччиною, що її почав був цар Микола I., щоб добути Царгород, виявила повну нездарність царського уряду. Громадянство гелосно забалакало про зміни політичного та суспільного ладу, про реформи. Та як на те все вмирає цар Микола (5. лютого 1855. р.). Новий цар, Олександр II., проголосив із нагоди вступу на престіл помилування (амнестію) для політичних „злочинців” — але ж це помилування оминуло Шевченка: цариця-вдова сама скреслила його прізвище, ніяк не могла подарувати поетові, як то колись Тарас у „Сні” (1844. р.) закпив собі був із неї, що вона „мов опеньок засушений, тонка, довгонога”, „мов та чапля між птахами скаче, бадьориться” (бундючиться).

Але Шевченкові приятелі не спали. Заходами гр. Толстого,²⁸⁾ що був віцепрезидентом (заступником голови) Академії Мистецтв, княжни Репніної й головню Тарасового приятеля Михайла Лазаревського²⁹⁾, що був високим урядовцем у Петербурзі, цар Олександр II. дня 10. квітня 1857. р. підписав помилування для Шевченка.

Про це довідався Шевченко з листів від приятелів. Ще на великдень 1857. р. (великдень був того року 7. квітня), дістав він дуже щирого листа від М. Лазаревського, що знав уже про недалеке визволення поета

з неволі. Але ж урядове письмо про визвіл настигло до Новопетровського форту щойно 21. липня 1857. р., тай то в ньому не написали, куди Шевченкові їхати. То вже сам командант, зі свого доброго серця, виставив поетові паспорт до Петербургу, й Шевченко 2. серпня 1857. р. покинув Новопетровський форт.

„Старець (жебрак) на кладовищі“ —
офорт Т. Шевченка.

Через те, що письмо довго не приходило, Шевченкові довелося переживати багато хвилювань. Усе ще виринали сумніви, ану ж усе це не відповідає правді! Тоді то він почав вести свої щоденні записки, він записував не тільки свої щоденні переживання, але й спогади про давніші часи своєї неволі, зрівнював їх із давнішими часами, висказував свої погляди і на світ,

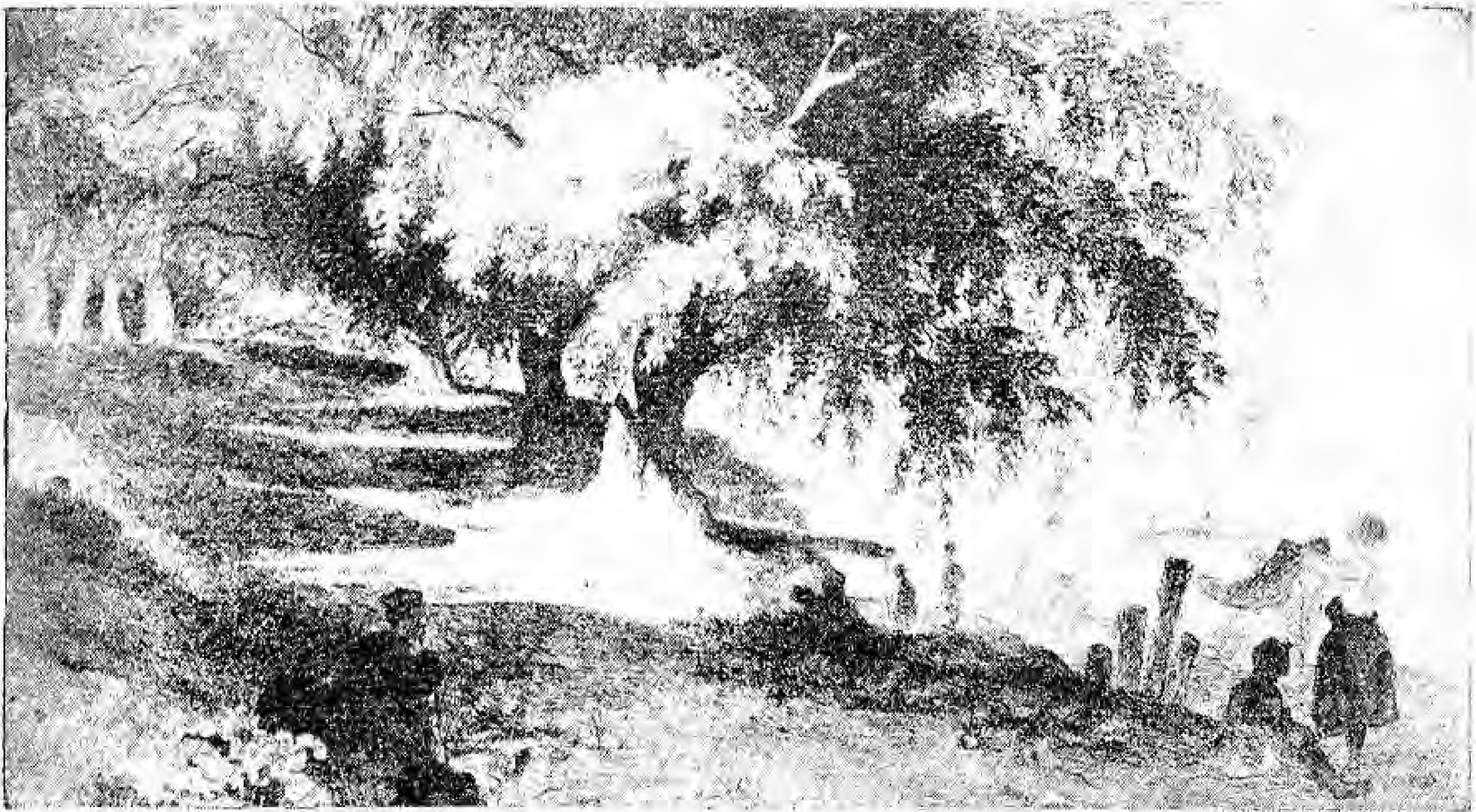
і на людей, і на мистецтво, й на поезію, й загалом на письменство. Починається „Денник” днем 12. червня 1857. р. й кінчається 13. липнем 1858. р., коли вже поет був у Петербурзі.

Денник, як і повісти, написаний московською мовою, але ж ця московська мова зовсім своєрідна, далека від мови російських письменників, москалів ізроду. У тій мові так багато українських слів, і форм, і складу — що й тяжко сказати, що це московський твір. Та змістом це дуже цікава книжка, і для того, щоб зрозуміти й пізнати Шевченка — дуже важна. З нею таксамо треба зазнайомитися нам, як і з повістями, як і з Шевченковим цілим листуванням, без огляду на те, якою мовою воно написане, чи українською (з українцями), чи своєрідною, Шевченковою московською (з росіянами, поляками, н. пр., із Броніславом Залеським). У Новопетровському форті вже поет почав і віршувати знову по-українському. У травні 1854. р. він написав „Москалеву криницю” (16 V 1857), переробивши її з давнішої, написаної ним іще в Орській кріпості (1847.).

На Астрахань³⁰⁾, Саратов (тут поет навідався до матери Костомарова, а Костомарів сам був тоді за кордоном), Шевченко подався пароплавом, рікою Волгою, до Нижнього Новгороду (20. вересня 1857. р.). Та тут йому притрапилася халепка. Нижньоновгородська поліція не дістала ще відповідного наказу й хотіла повернути Шевченка до Оренбургу, щоб поет там ждав, доки з Петербургу не назначать йому, куди йому їхати. Тоді за порадою приятелів Тарасові довелося „занедужати”, й та недуга протяглася цілого пів року, доки Шевченкові петербурзькі приятелі не виходили для нього дозволу повернутися до Петербургу і знову працювати в Академії Мистецтв, хоч... і під доглядом поліції...

У Новгороді Шевченко трохи відпочив. Правда, то не був уже той веселий, бадьорий, дужий, з густим волоссям, як його описує Костомарів, чоловік, а старий

дід зі сивою бородою, з великою лисиною, з пропащим на віки здоровлям (дарма що йому було всього 43 роки) — але ж товариство письменників, мистців та інших благородних, прихильних йому людей, театр, музика, книжки оживили його. Поет забирається до малюнків, пише. В Нижньому, крім трьох дрібних віршів, які позаписував у свій „Денник” (під днем 9. лютого 1858. р.: „Доля”, „Муза”, „Слава”), він створив ве-

„У Києві”, офорт Т. Шевченка.

лику поему з часів римського цесаря Нерона³¹) про перші переслідування християн, що проповідували правду й за неї страждали, п. з. „Неофіти” (Новохрищенці). Поема повна вогню, запалу — боева, не згірша за Шевченкові писання з 1845. р. Роки знущань і неволі не вбили в поета духа. Хоч дія відбувається в Римі, але ж не важко доміркуватися, що поет собі думав. І думки в поемі подібні, як у творах із 1845. р. І вірш „Юродивий”, написаний у Нижньому, повний глузу й насміху, й він нагадує часи найбільшої слави Шевченка.

В Нижньому Новгороді поет виправляє давні свої твори („Відьма” з 1846. р.), лагодить до друку вірші, що їх понаписував 1847—1857. р., та дуже цікавиться

новими українськими книжками та новими письменниками. Задля нього, щоб його провідати, приїхав до Нижнього з Москви й його великий приятель М. Щепкін, грав для нього в театрі по-українському („Москаль Чарівник”), на вечерницях, що їх улажували в честь Шевченка, виголошував із великим почуттям Шевченкові вірші.

Нарешті, 25. лютого 1858. р. прийшла вістка, що Шевченкові можна їхати до Петербургу, і поет 8. березня покинув Нижній Новгород. На якийсь час він іще спинився був у Москві (в Щепкіна), щоб там провідати своїх приятелів: навідався до українських учених проф. Михайла Максимовича³²) та Йосипа Бодянського³³), бачився з княжною Репніною, з кількома московськими вченими (С. Аксаков, Хомяков, Погодін)³⁴), та 27. березня 1858. р. був уже в Петербурзі й заїхав просто до свого приятеля М. Лазаревського.

*

У Петербурзі привитали Шевченка „як давно сподіваного й дорогого гостя” — й українці, й колишні засланці поляки, й ті росіяни, що до нього прихильно ставилися.

А жили тоді в Петербурзі, вернувшись з заслання, й давні товариші Шевченкові (Куліш, Семен Гулак, пізніш приїхав Костомаров), й саме заходилися коло нової праці для України. Дехто з них (Куліш) покладав великі надії на нового царя, та Шевченко в добру волю Олександра II. не вірив, „не ждав від нього сподіваної волі”. На його думку, щоб „збудить хиренну волю”, що її „приспав цар Микола” — треба б

„миром

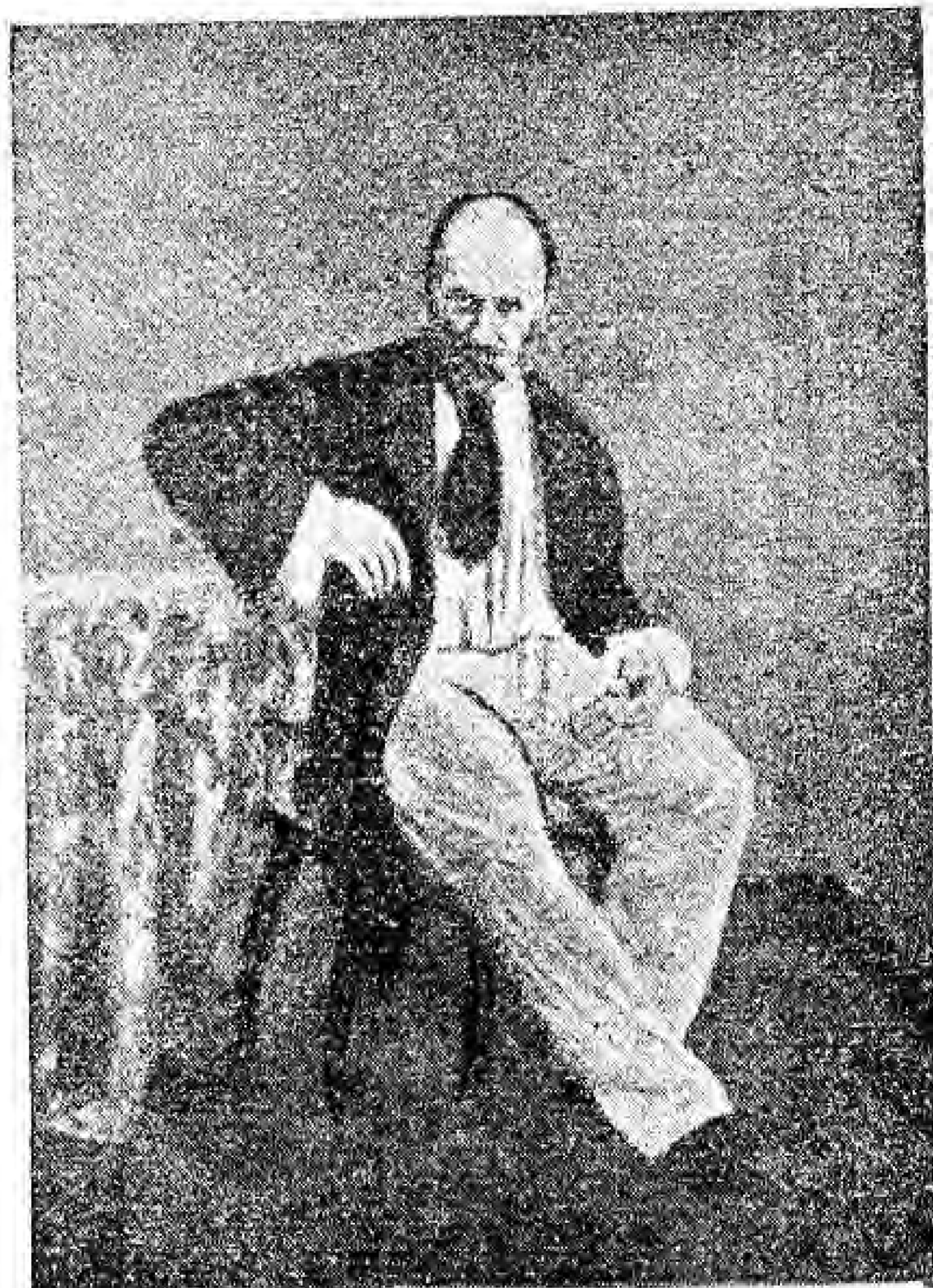
Громадою обух сталить,

Та добре вигострить сокиру

Та й заходиться вже будить”...

А проте він тішився всіма тими плянами, що їх укладали собі петербурзькі українці: книжки для на-

роду, українські видання, український журнал... Але ж найбільше радів він душею, що в українському письменстві появилася такий великий талант, як Марко Вовчок³⁵), пані Марія Марковичка. З нею Шевченко познайомився в Петербурзі й дуже високо її цинив, не тільки за її чудові оповідання з життя українських кріпаків, а й за те, що вона знала українську народню мову, як ніхто її не знав. Він звав її „пророком нашим”, „своєю донею” і ставив її нарівні з собою. Українські земляки часто витали поета в себе дома і спрошували на його часті гостей (Кочубей, Макаров, Василь Білозерський), а де в кого з них (н. пр., у Білозерського³³) бували й колишні засланці поляки (Сераковський, Желіговський - Сова), знайомі Шевченка. В пані Наталії Суханової, родом із Слобідської України, послуга із кріпаків горнулася до поета, всі знали його вірші, читали й училися їх на-пам'ять, дехто мав і Кобзаря (1840); приляг душею до нього й її син Борис, якого поет учив малювати (він потім написав про поета дуже милі спогади). Тай самі поляки (Желіговський-Сова — він написав гарний вірш на честь поета польськи) теж часто гостили Шевченка в себе.

Фотографія Т. Шевченка після повороту з неволі.

Зажив Шевченко в Академії Мистецтв, де мав для себе дві невеличкі світлички: в одній спав, у другій — працював. Усе це влаштував для колишнього талановитого студента Академії гр. Федір Толстой, що як батько зацікавився поетом. Він часто неділями запро-

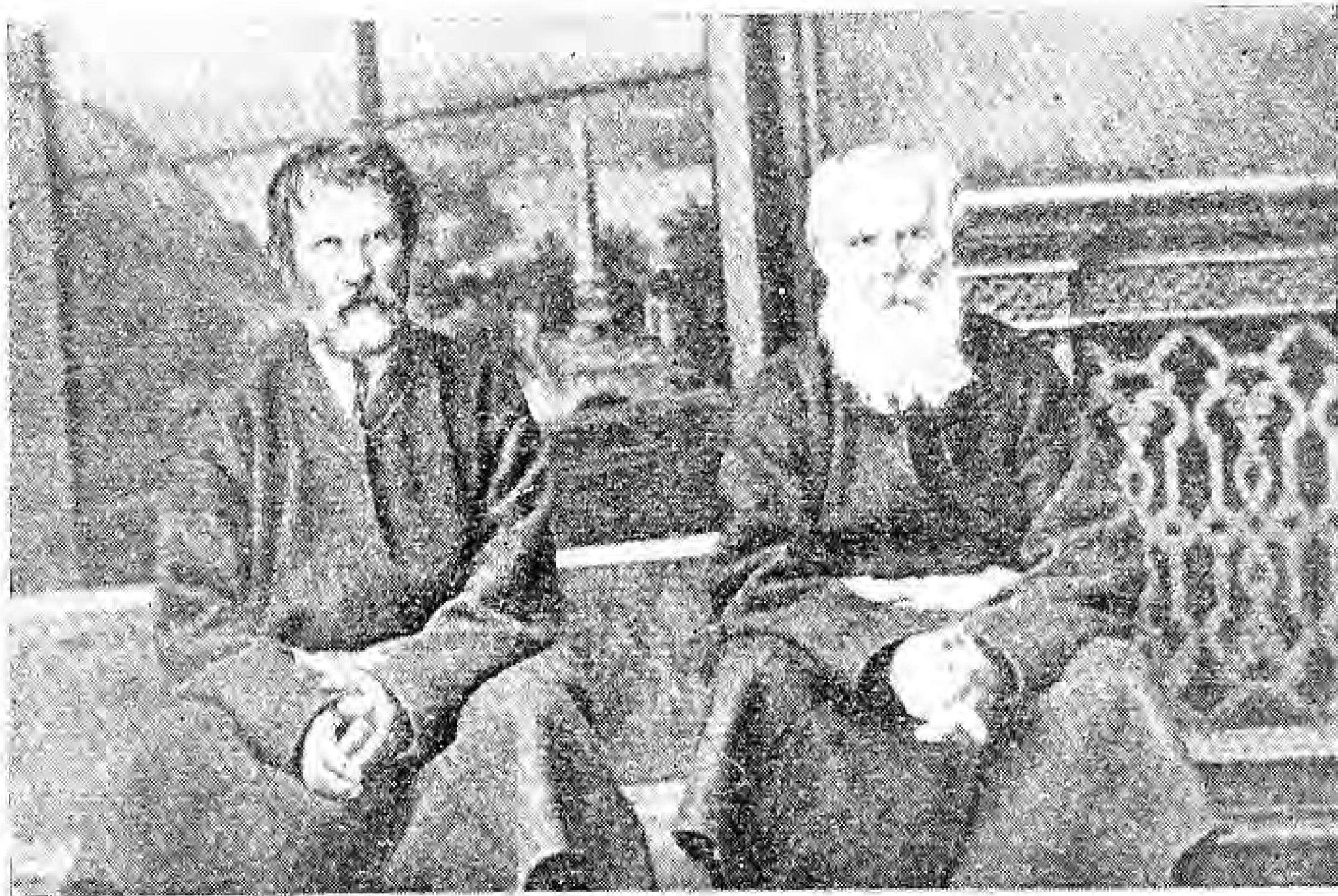
шував поета до себе й зазнайомлював його з петербурзькими вченими, письменниками, мистцями. Між іншими, в гр. Толстого Шевченко пізнав славного на весь світ математика Михайла Остроградського, українця з роду, пізнав поета Мея, що переклав деякі Шевченкові поезії на російську мову, братів Жемчужнікових, великих прихильників поета, професорів, малярів і т. д. І сам гр. Федір Толстой, і його дружина, Настасія Іванівна, й донька Катерина (замужем Юнге, вона написала гарні спогади про Шевченка) дуже високо цінили Шевченка й незвичайно прихильно до нього ставилися. В Академії Шевченко занявся гравюрою*), але ж не покидав далі рисувати олівцем, олійними фарбами, то-що. За граверські роботи він дістав ступінь академіка — найвищий ступінь чи в науці, чи в мистецтві.

У Петербурзі зазнайомився поет із багатьома визначними російськими письменниками. Він пізнав повістяра Івана Тургенєва³⁷⁾, йому читав він свої вірші (Тургенєв потім написав свої спогади про Шевченка) й як великий російський письменник захотів пізнати українську мову, поет радив йому читати Марка Вовчка. Запізнався він і з російським поетом Миколою Некрасовим³⁸⁾ (по смерті поета написав гарний вірш на його честь: На смерть Шевченка), з різьбарем-білорусом Михайлом Микешиним³⁹⁾, що робив малюнки до Шевченкових творів, пізніш написав спогади про поета, а саме тоді працював над пам'ятником нібито-тисячоліття існування Росії (862—1862). Зокрема поет дуже полюбив негра Ольдриджа, що незрівняно грав у театрі трагічні (сумні) ролі, обидва мистці часто прові-

*) Інше слово: ритовини, себто рисунки, вирізані на дереві, металі, чи на камені. Є різні способи гравірування, а ось одним із них, н. пр., т. зв. офорт (на мідяній або сталевій дошці, покритій прозорою масою, видряпують рисунок голкою) користувався Шевченко.

дували один одного, а Шевченко зробив із Ольдриджа дуже гарний портрет.

В Петербурзі довелося Шевченкові зустрінутися зі сином колишнього свого пана, з молодим Гнґельгардтом... Яке вражіння залишила в Шевченка та зустріч, найкраще пізнати з його слів, записаних у „Деннику”: „Забуття тому, що минуло, а мир і любов тому, що

Шевченкові брати Йосип та Микита.

тепер”. Наш поет прощав своєму паневі за всі колишні кривди...

*

Та хоч у Петербурзі Шевченка любили й шанували, то його таки раз-у-раз тягло на рідну землю. Вволяючи його волю, приятелі, з тяжкою бідною, роздобули для нього дозвіл на виїзд на Україну — ніби то, щоб поет міг порятувати своє здоровля. В середині червня (здається 3/VI. ст. ст.) 1859. р. Шевченко подався до Рідного Краю і пробув там цілі три місяці (до 7. вересня ст. ст.). Він побував трохи на Лівобережжі у своїх давніх знайомих (н. пр., у лікаря А. Козачковського в Переяславі), потім провідав під Каневом М. Максимовича, навідався до Канева, а звідтіль — до Керелівки, був у своїх братів Микити й Йосипа, бачився зі сестрою Яриною, що

саме повдовіла (Бойчиха), й довший час залишився в названого свого брата Варфоломія, що був за управителя маєтку в пана Лопухіна в Корсуні над річкою Россю. Те, що його сім'я все ще робила панщину, краяло йому серце, й так покарбоване горем та злиднями...

Та й цим разом не обійшлося Шевченкові без причини. На донос якогось польського дідича, що Шевченко, мовляв, ширить богохульні думки та бунтує народ, його в селі Мошнах (15. липня 1859. р.) заарештували й перевезли до в'язниці в Черкаси. Тут він згадав свою сестру Ярину, що недавно з нею бачився, й написав вірш „Сестрі”, де оповідає про щасливу зустріч із Яриною у сні..., з якого прокинулися вони обое: сестра „на панщині, а він — у неволі!” З Черкас повезли поета до Києва й замкнули в кріпости. Тодішній київський генерал-губернатор Васільчіков казав його випустити, але пораяв йому мерщій їхати до Петербургу, де „люди мудріщі й не чіпаються за дрібниці, щоб вислужитися” перед владою.

А проте Шевченко, за дозволом Васільчікова, ще якийсь час залишився в Києві. Жив він на передмісті, грався там із дітьми (Шевченко дуже любив діти), ходив ізвідтіль до міста й навідувався частенько до колишнього свого добродія Сошенка, що проживав тоді з дружиною в церковному „домі для скорбящих”. У Сошенка зазнайомився з інспектором ІІ. київської гімназії Михайлом Чалим⁴⁰), що написав пізніше перший великий Шевченків життєпис та подав свої спогади про поета.

В половині серпня (13/VIII) поет покинув Київ, подався до Переяслава, де ще раз відвідав свого приятеля А. Козачковського й написав дуже їдкий вірш на Богдана Хмельницького з приводу його переяславської умови з Москвою. Поет назвав гетьмана з глуфом „препрославленим, козачим розумним батьком”, „великим мужем, великим, слазним та не дуже” й міркував собі

(як колись 1843. р. в „Розритій могилі”), що краще було б Хмельницькому не родитися... Це говорив із нього великий жаль за — злуку з Московщиною... З Переяслава Шевченко поїхав на хутір Лазаревських під Конотопом, де провідав матір своїх приятелів, побував у Качанівці в В. Тарновського, потім на Кроми

Автопортрет (поет сам себе малював) Шевченка з 1860.

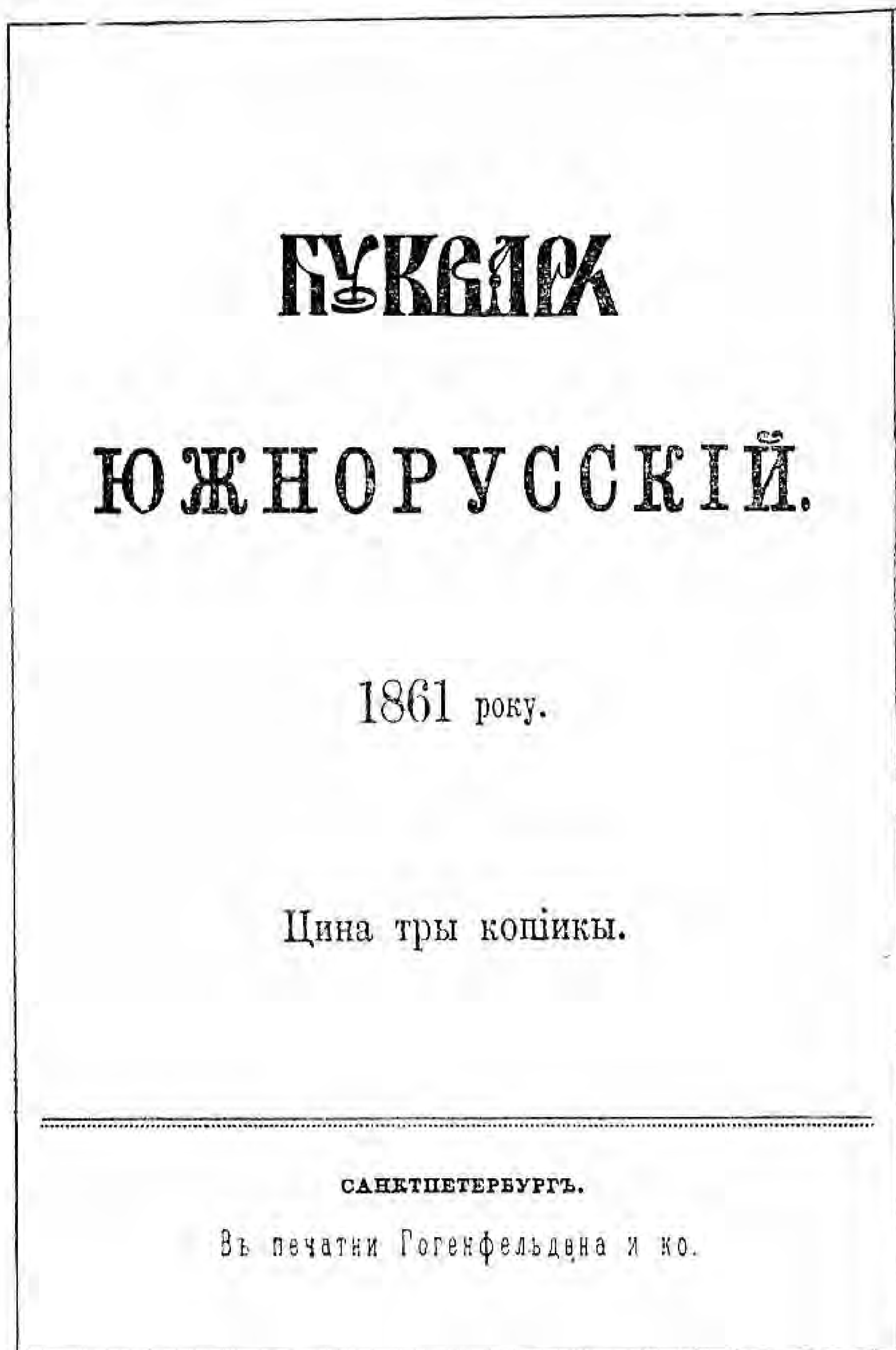
поїхав до Москви, й 7. вересня 1859. р. був уже в Петербурзі.

В поета було тепер тільки одне ще бажання: набути для себе десь над Дніпром шматок землі („коли не над Дніпром, так мені його й за копу не треба”), поставити собі на ньому хатину й зажити в ній на старість мирно й тихо з любою дружиною. Поет мріяв, що

„коло хатини посадить на спомин дружині і яблоньку, і грушеньку, що під тими деревами в холодочку сяде собі дружина з дітками малими, а він буде рвати груші й діткам подавати, розмовляти тихо з дружиною” — одне слово: буде щасливий, і він, і вона!... Землю мав нащитувати Варфоломій, він і мав вишукати для Тараса молоду...

У своїому житті Шевченко декілька разів бажав одружитися. Ще молодим хотів узяти собі за дружину Дуню Гашковську, та не дозволив дідич Енгельгардт. Р. 1843. йому полюбилася донька керелівського панотця Григорія Кошиці, та — не згодилися батьки. Р. 1846. попалася йому якась красуня в Києві, та з цього теж нічого не вийшло. В Нижньому Новгороді (з початком 1858. р.) йому сподобалася драматична артистка Катерина Піунівна, та сама, що в Нижньому зі Щепкінном дуже гарно грала в „Москалі Чарівнику”, й Шевченко вчив її, як їй вимовляти слова по-українському (Піунівна — була московка), давав їй книжки читати та дбав про поширення її освіти, — але ж молода артистка про одружіння зі старшою людиною й чути не хотіла. Потім у червні, чи липні 1859. р. Шевченкові впала в око в Корсуні чорноока Варфоломієва наймичка Харитина Довгополенківна, кріпачка, але й вона не згодилася вийти заміж за старого пана, їй бажалося ще погуляти. Тоді Тарас улітку 1860. р. наглядів собі сам дівчину, Ликеру Полусмаківну, що була кріпачкою українського пана Миколи Макарова й наймичкувала в сестри Макарова, пані Карташевської, але ж тоді на якийсь час її була взяла до себе за наймичку сестра Кулішихи, пані Надія Забіла, що жила у Стрільній під Петербургом. Ликері було тоді двацять років, вона була „розумна, письменна й не балакала по-московському”, як писав Шевченко своєму братові — поет цілою душею покохав молоду дівчину, але ж із одружіння нічого не вийшло. Шевченкові приятелі почали йому від-

раджувати, а й сама Ликера не дуже то й хапалася виходити за пана, хоч начебто Шевченка шанувала й на ціле життя зберегла для поета як-найкращу пам'ять.*)

Заголовний листок Шевченкового „Букваря“ з 1861.

Після невдалого женихання Шевченко почув, що від його надій зажити гарним життям із дружиною „холодним вітром уже повіяло“, почув у своєму серці

*) Вона на старість поселилася під Каневом, недалеко Шевченкової могили, й часто туди навідувалася. Перед війною, 1914. р., вона ще була жива.

„зиму”, почув страшну самоту, і тільки ще роботою розважував себе, „орав

свій переліг, убогу ниву

Та сіяв слово” —

сподіваючись, що „добрі жнива колись-то будуть”. Деколи йому здавалося, що тією своєю працею, „своїм химерним добрим словом”, своїми сподіваннями, що з його праці що вийде, — він себе самого дурить! Але ж зараз таки вперто тиснулася до голови думка, що

„лучче одурить

Себе таки, себе самого,

Ніж з ворогом по-правді жить

І всеє нарікати на Бога!”

Тільки своя праця для народу дасть гарні жнива, — вірити ворогові, що він добро принесе Україні, й як нічого з того не вийде, марне (всеє) нарікати на Бога, — не треба!

Саме тоді появилoся нарешті після довгих заходів, нове видання Кобзаря (1860. р.), сильно покалічене та понищене цензурою. Крім того, Шевченко зладив для українських недільних шкіл⁴¹⁾ „Буквар”, що й вийшов 1861. р. Різно можна дивитися на цю невеличку книжечку, але ж із укладу її виглядає правдиве обличчя поетове: безмежна любов до України, любов Бога і ближніх, любов до всього рідного, пошана батьків, милосердя для бідних.*) Збирався поет співробітничати і в українському журналі „Основа”, що й почав виходити з початком 1861. р. заходом Білозерського. І хоч не багато, а проте написав він у тому часі декілька віршів. Згадати б тільки його чудову поему „Марію”, де по-своєму змалював невимовні терпіння матері,

*) Прочитайте про цю книжечку в 3. зш. „Життя і Знання“ за 1934. р., ст. 67—68.

з гарячою молитвою, щоб Мати Божа „зглянулася на
оградених сліпих невольників”, щоб „подала
їм силу

Свого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю!”

Тоді повстали інші гарячі, вогняні вірші: Подра-
жаніє Іезекіїлю, Осії глава XIV, Саул, Молитви,
всі списані наче пророчими словами, наче тими сло-
вами з Біблії, і всі з тим самим молодечим жаром і за-

РУКОПИСНА АЗБУКА, МАЛА.

ВЕЛИКА АЗБУКА.

а б в г д е ж з и ї й к л м н
о п р с т у ф х ц ч кш щ в ъ
ѣ њ ѓ ѣ љ ѓ ѣ

А Б В Г Д Е Ж З И І Й К Л
М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч
Ш Щ Ъ Ы Ь Ї Э Ю Я Ө У

З Шевченкового „Букваря“

(ст. 12).

(ст. 3).

палом, що колись, усі з тою великою любовю до страд-
ників і з ненавистю до гнобителів, із насміхом над усіма
„великими”, з тою самою любовю до правди, волі, з за-
кликами до „єдиномислія” між людьми та „братолюбія”,
і все з тою самою непохитною вірою у краще майбутнє
Рідного Краю, з тою глибокою вірою, що „Козак
розтросить трон, порве порфиру, роздавить того ку-
мира” (= тельця), якому поклонялися тодішні наші
люди, ті „няньки, дядьки отечества чужого” — і що ми
тоді

„помолимося Богу
і небагатії й невбогі!”

(„Бувази войны”).

*

З початком 1861. р. скрізь забалакали про те, що
мають скасувати панщину, і Шевченко з великою нетер-
плячкою ждав, коли оголосять царський маніфест. А за
той час докладав усіх заходів, щоб хоч свою сімю вику-

пити з кріпацтва. І справді, всі брати та сестри з усіма дітьми, страннями Шевченка, стали вільні ще до скасування панщини.

Зате самому поетові сильно нездужалось: після Різдва 1860. р. він тяжко занедужав, хоч працювати не кидав. У лютому недуга збільшилася. У день своїх на- родин він іще приймав при-

витання від своїх приятелів, та вже день пізніше, 26. лютого ст. ст. (10. березня н. ст.) 1861. р. вранці замкнув на віки свої стомлені очі: водниця підійшла до легенів, і його стружене серце перестало бити... Умер у 47. році життя, пробувши 24 роки кріпаком, 10 літ у неволі, 3¹/₂ року під доглядом поліції, і тільки 9 років вільною людиною, — умер, не

діждавшись оголошення маніфесту про скасування панщини, проти якої ціле своє життя боровся. Кріпацтво скасували 19. лютого 1861 р. (4. березня н. ст.), але ж маніфест появився аж тиждень після смерти поета...

Шевченка поховали спершу в Петербурзі, але тільки тимчасово, бо ж зараз-таки після його смерти всі приятелі поклялися „соблюсти” (як казав тоді Куліш), виповнити його заповіт і перевезти його тіло на Україну та поховати його

на могилі,

Щоб лани широкополі,

І Дніпро, і кручі

Було видно, було чути,

Як реве ревучий...

Як тільки на-весну прийшов дозвіл на перевіз тіла, зараз відкопали домовину, тіло вклали в нову металеву

СКЛАДЫ.

Стихъ первый.

Чи-е що лѹч-че, кра-ще въ свѣ-ти,
Якъ у-кѹ-ни жи-ты,
Зъ бра-томъ доб-рымъ доб-ро пев-не
По-знать, не-ди-лы-ти.

Стихъ другій.

По-мо-лю-ся Гос-по-де-ви
Сер-цемъ о-ди-но-кымъ
И-на злыхъ мо-ихъ по-гля-ну
Не-злымъ ко-имъ ђ-комъ.

З Шевченкового „Букваря“
(ст. 5).

труну, покрили, як велів старий козацький звичай, червоною китайкою,⁴²⁾ й почерез Москву, Тулу перевезли до Києва, а звідтіля пароплавом на Чернечу Гору, недалеко Канева, що її поет придбав був для себе на проживання. Скрізь по дорозі тіло незабутнього Кобзаря стрічали з почеснями, скрізь виголошували промови. Тільки, коли в Києві заборонили промовляти над домовиною,

Могила Тараса Шевченка до 1929. р.

то одна пані поклала на труну терновий вінок — це було для всіх за промову...

*

На Чернечу Гору під Каневом посходилося багато людей, було там і багато селян, що прийшли віддати честь тому, що „писав волю”. Поки на могилі копали студенти гріб, у канівській церкві правили панахиду, і протоєрей Мацкевич виголосив гарну промову, що так кінчалася: „Минуть віки, й далекі нащадки дітей України побачать і пізнають, хто був Тарас Шевченко! Бажав Ти, Брате, жити в Каневі, — то й живи до кінця віку! А ти, Україно, шануй наше місто, бо в нас покояться кости Тараса Шевченка. Тут на найвищій горі Дніпровій лежатиме прах його, і як на горі Голгофті

видко було хрест Господень із цілого Єрусалиму й Юдеї, таксамо видко буде хрест Його й по цей, і по той бік нашого славного Дніпра!" Після того понесли тіло на гору, спустили у гріб, насипали високу могилу й поставили дубовий хрест...

Згодом могилу відновили, поставили новий хрест із чавуну,⁴³⁾ поробили східці нагору, збудували хату коло неї, завели садок, і сторож коло неї ходить.

За наших часів — хреста вже не стало. Його зняли, й на його місце поклали пам'ятник із погруддям поета, поганенький, бездушний (ст. 61.). Читачі можуть порівняти старий пам'ятник із новою „казьонщиною”.⁴⁴⁾ Порівняння не буде для нового пам'ятника корисне...

Та хата — залишилася, як була. Із неї дивиться на нас портрет Шевченка в рушниках, на столі лежить розгорнута книжка: то для тих, що приїзять навідуватися на могилу поета, щоб свої ймена там записували.

А ходять туди з цілої великої України не сотнями — тисячами ходять туди люди, рік-річно ходять віддати честь Тому, що збудив зі сну Рідну Землю, що за неї тільки вистраждав, тільки натерпівся горя й муки...

То так люди ходять іще тільки на прощу.

А що-року, як настане місяць лютий, чи березень, ціла свідома Україна справляє Шевченкове свято: як хто знає, так і справляє. Таких свят не знає для своїх поетів ні один народ на цілому світі.

*

А не знає таких свят тому, бо не всякий народ однаково розвивався, не в усіх народів дорога до кращої долі була однакова. Наші дороги були густим терням позаростали. Те терня треба було прочистити і шлях до кращого майбутнього промощувати. Та ніхто не знав, як до того братись. Люди до терня позвикали, думали, що так воно й має бути.

А Шевченко його нам прочистив, той шлях! Прочистив його своїм Словом вогненним. Указав, що колись

той шлях був чистий, та тільки люди про це позабували. Його пламенне Слово струнуло нашим сумлінням. Та не відразу. Тоді, коли він його, те Слово, проголошував, люди його не розуміли. Він же яких сто років переріс своє тогочасне покоління! Слово його

„у серце падало глибоко
І ніби тим вогнем пекло
Холодні душі”,

але ж воно приймалося зпрокволу, поволі люди почали поета розуміти. Ті ж, що розуміли, дякували поетові щорічними поминками. Дякували за те, що сказав їм, для чого їм на світі жити. І з року на рік коло людей, що обходили пам'ять Шевченкову, зростало. Тепер ці свята вже всенародні. То ми всі віддячуємось поетові за те, що з нас поробив людей, які знають, чого хочуть!

Тепер усі ми, без огляду, який у кого з нас світогляд, без огляду на те, як хто з нас працює, які має думки, та як дивиться на наше майбутнє — всі ми, і кожний із нас ізокрема, кажемо, що Шевченко, мовляв, мій! А отже Шевченко — наш, нас усіх! То вже така загадка, така тайна генія-поета, що в ньому кожний усе найде для себе те, чого йому треба, й на тому свої думки будує. Так воно в нас із Шевченком сталося. В нас нема ні одної партії, що не найшла б у безсмертних творах Шевченка чогось такого, що не підходило б до її програми. І кожна за Шевченка ховається, його словами доказує, що правда те, що вона каже, і що вона робить. І нема такої в нас людини, що не шукала б від-

Сучасний пам'ятник на могилі під Каневом.

повіді в Шевченка на те, що її болить, що її мучить. І там, на сході, зробили з Поета — свого та ще програму Йому приписують — своєю! Проти того треба всім криком кричати! Поет, що ціле своє життя бо-

Пам'ятник Т. Шевченкові в селі Керелівці
(збудований 1930. р.).

ровся проти насили, проти знущань, проти того, щоб сковували душу живу, слово живе — не може бути поетом тих, що насилою та знущаннями тримаються, що живу душу і слово живе сковують!

Правда, там багато зробили для того, щоб люди краще Шевченка пізнали. Заснували інститут Шевченкознавства, визначили для вивчення поета гарні будинки, видають його твори (хоч і освітлюють їх по-своєму),

збирають по ньому пам'ятки, ставлять нашому Кобзареві пам'ятники там, де колись він пробував. Ось, н. пр., на тому місці в Новопетровському за Каспійським морем, де Шевченко сім років тяжко карався, стоїть тепер пам'ятник Шевченкові. Поганенький, але — є. Тепер на Наддніпрянщині скрізь пам'ятників уже багато, здебільша ж, по містечках та селах. Тільки ж це ставлять ці пам'ятники свої місцеві люди, віддячуються Шевченкові за його слова гарячі. Такий пам'ятник поставили своєму Великому Землякові вдячні керелівці. І на тому місці, де колись стояла бідна обдерта хата батька Тарасового, Григора Шевченка — красується на високій підставі гарне погруддя поетове...

Ставлять такі пам'ятники поетові й на наших землях. Уже багато сіл та містечок має такі пам'ятники. А то ще инакшим шляхом шанують поета: називають його імям читальні, товариства, установи наукові (н. пр., Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, від 1874. р.), школи, тощо. По містах його імям звать вулиці, і навіть там, де наші люди впливу великого не мають, є вулиці Шевченківські. Добре було б, щоб і 120. роковини народин поета використали наші люди та якусь пам'ятку для Шевченка в цьому році полишили...

Але ж найкраще було б, як би ставили Шевчен-

Пам'ятник Т. Шевченкові на місці, де була колись хата Тарасового батька Григора.

кові пам'ятники живі! А розуміємо ми ті пам'ятники так, щоб ми дуже докладно зглибили нашого поета, щоб ми всі геть-чисто його думки як-слід розуміли, щоб не було в нас хати і села, де не було б Шевченкового „Кобзаря”, щоб не було в нас одної людини, що не знала б його життя! Бо тільки тоді ми можемо собі усвідомити раз на все, що це Він із нас народ зробив, що це Він із нас свідомих поробив громадян, і що кели б не Шевченко, то не було б на Наддніпрянщині 1917. року, й не було б 1918. р. в нас!

Все це добре знала та громада свідоміщих наших людей, що додумалася до щорічних святкувань пам'яті Шевченка. Бо ті святкування в нас рік-по-року нагадували Шевченкову працю для нас, нагадували нам раз-у-раз його святі слова „Заповіту”.

Не дурно ж Шевченків „Заповіт” став для нас другим національним гимном...

Коли цього року святкуватимете пам'ять Шевченка, не забувайте, що сьогорічне святкування має бути краще й величавіше за що-річне, бо ж це двадцять років від Його народин! До Шевченкових віршів, що їх виголошуватимете на святі, треба приготувати гарний виклад про значіння поета для нас. Той виклад може заступити й цей гарний вірш молодого поета Анатолія Курдидика, який ми тут і друкуємо. Цей вірш дуже добре схоплює вагу нашого кобзаря для нас і написаний умисне з приводу 120. роковин народин найкращого Сина нашої Землі.

АНАТОЛЬ КУРДИДИК.

120 ЛІТ.

Стодвацять літ минає вже,
Як в сіробудню днину
Укєрше криком Він сповнив
Малу курну хатину.
То крик дитини був, слабкий,
Та крик, що мав щось з грому
І з далечі мов клекіт ніс
Грізного хмаролому.
Хто знав, що той дитячий крик
Зросте в „Устань!“ досвітне,
І грім струсиє тюрму тюрем¹⁵⁾
І ніч як меч розітне?!
Хто знав, що та Дитина там,
Що хлипала в нестямі,
Царів змете і буде в нас
„Во главу угла“ камінь?!...

*

До Нього — нітьма ночі, жах,
До Нього — зло, наруга,
І ниву раб свою орав
В ярмі чужого плуга —
До Нього — мед і молоко
І скарби чернозему
Попрі голодні йшли хати
До панського терему¹⁶⁾ —

І на кістках Ного братів
 Чужа зростала сила,
 Чужих багнетів за чуже
 Їм ребра сталь ломила,
 І мова їх — чужим був глум,
 І глум — нісеніть їх слава,
 А їх дівчата, матері —
 Чужих п'ятиць забава...
 То ніч була мов той прокляти,
 Мов ті сатанські герці:⁴⁵⁾
 І кожний мав не меч один —
 А сім мечів у серці!...

*

А потім Він прийшов: Пророк,
 Борець, Учитель, Велет,
 Зі Словом, що кидало зов
 Як труби архангелів —
 І перший нітьмі заповів,
 Що уиодé в безсиллі,
 Трияєне сонце відкопав,
 Закопане в могилі,
 Засліплий зір рабів звернув
 У бік, звідкіль свитало,
 В надію серце їм заплів,
 Що вже з одчаю впадо —
 В невольників охлялий мяз
 Налив живої крові,
 Сам доказав, що для живих
 Не має кат оковів!
 Сам доказав! Свої слова
 Собою припечатав
 І сам розпявся, щоб Воно
 Не висіла розпята...

*

І Він на грані двох спож
Як смолоскни вогняний:
До Нього ввесь Народ — ще раб,
А з Ним — зстав тиганом,¹⁸⁾
До Нього — той Народ німий,
А з Ним — борець і лицар,
Що в боротьбу іде з мечем,
З піднесеним обличчям,
Що вірить в сонце перемог
І твердо ставить кроки —
Бо має в серці той Вогонь,
Що в серці був Пророка!...

23. II. 1964.

ПОЯСНЕННЯ.

Коли будете переглядати в цій книжечці образки з надрукованих за часів Шевченка його творів (н. пр., винятки із „Кобзаря“ ст. 19, 21, 22, або з „Букваря“ ст. 55, 57, 58), або з його писаних його власною рукою, т. зв. автографів (пор. ст. 29, 35), то майте на увазі, що там трошки инакший правопис, ніж той, що ми тепер усі ним пишемо. Тоді, як відомо, ні шкіл своїх не було, ні правопис наш власний не був іще розроблений. Це сталося пізніше, аж у 60. рр. XIX. ст., коли Куліш (пор. пом. 18) придумав такий правопис, як ми його тепер уживаємо. А тоді й Квітка (пом. 5) і Шевченко писали так, щоб російські значки (букви) читати по-українському. Отак Шевченко ставив на кінці слів „ъ“, як у нас у церковних книгах (пор. якъ, середъ, межъ), писав „и“, щоб читати його за „і“ (мени = мені, Днипро = Дніпро, на земли = на землі і т. д.), а де чути — „и“, там поет ставив — „ы“ (ланы = лани, сынъ = син, вырисъ = виріс і т. д.), автім туг із-українська ті знаки мішаються (видно, чужими), а перед „й“ поет так і ставить „і“, як це ми тепер робимо (славній, нашій). Деколи замість теперішнього „є“, поет писав „ѣ“, бо цей знак тоді в москалів читали за — „є“ (н. пр., сынѣ = синєє). Такий правопис у нас називали — „ярижка“, й писали ним на Наддніпрянщині довго (до 1905. р.), а то ж царський уряд иншого, окремого, нашого правопису не допускав...

1) Дмитро Бантиш-Каменський, укр. історик (1788—1850), написав із доручення кн. Рєпніна (див. пом. 14) історію України („Исторія Малой Россіи“). Довго це була настольна книжка нашої інтелігенції на Україні, від 1822—1842 було її 3 видання.

2) Микола Маркевич, укр. поет, історик (1804—1860); його російські вірші („Украинскія мелодіи“) і історія („Исторія Малороссіи“, вийшла в Москві 1842—1843) надихані великою любовю до минулого України. Шевченко із вдячності за його вірші присвятив йому вірш „Бандуристе, орле сизий“ (1840). Маркевич збирав іще народні пісні, повіря й т. д., і написав про це книжку.

3) Микола Гоголь, великий укр. письменник, (1809—1852), теж писав по-московському, родом із Сорочинців на Полтавщині. Шевченко дуже поважав Гоголя за його оповідання з українського життя („Вечорі на хуторі“) та передусім із українського минулого („Тарас Бульба“). Гоголеві присвятив Шевченко вірш „За думою дума“ (1844), де й натякав на „Тараса Бульбу“: мовляв, тепер уже минули ті часи, щоб „батько сина зарізав за честь,

славу, за братерство, за волю України“, як це зробив старий Бульба.

4) Євген Гребінка, укр. письменник (1812—1848), писав по-укр. дуже гарні байки („Приказки“, 1834), а по-моск. вірші про славне минуле України та повісти з укр. історії („Чайковський“, „Золотаренко“).

5) Григорій Квітка, прибране ім'я „Основяненко“ (бо був із села „Основа“ під Харковом), укр. письменник, перший укр. повістяр, (1778—1843), і перший в Європі ввів до повісти селянина („Маруся“, „Сердешна Оксана“, „Козир-дівка“ і т. д.), писав і по-рос. з минулого („Пан Халаявський“), та ще драматичні твори („Сватання на Гончарівці“, „Щира любов“ і т. д.).

6) Григорій Сковорода, укр. філософ (такий, що шукає правди й її любить), (1722—1794), займався й виховничими питаннями, писав і вірші (псалми) з релігійними настроями; їх любили на Україні й часто переписували. От і Шевченко каже про себе (1847. р.), що бувало зі школи, в дяка, викрадеться, чіде в бурян і на папері списує „Сковороду“ або „Три царіє со дари“ (колядка).

6*) Василь Григорович, секретар і професор Академії Мистецтв у Петербурзі (1788—1865), був родом із Пирятина на Україні (Полтавщина), він гуртував та підтримував земляків у Петербурзі. Шевченко в „Гайдамаках“ каже, що він „не одцуравсь того слова, що про Україну сліпий старець (кобзар), сумуючи, співає під тином“ (= плотом), що він „любить душу правди -- козацьку славу“.

7) Олексій Венеціянов, рос. маляр (1780—1847), був теж родом із України, з Ніженя (батько — грек, мати -- українка); дуже дбав про Шевченка.

8) Василь Жуковський, великий рос. поет (1783—1852), перекладав на рос. мову зах.-європейських письменників, стояв близько до царського двора (вчив царські діти), займався долею Шевченка; в його перекладах із зах.-європ. письменників Шевченко зачитувався.

9) Карло Брюлов, визначний рос. маляр (1799—1852), з роду німець, учитель Шевченка, творець славних образів, н. пр., Останні дві Помпеїв, Облога Пскова. Він до Шевченка ставився дуже прихильно, тай Шевченко до нього, як кажуть, молився. Це найкраще видно з його рос. повісти „Мистець“ (Художникъ).

10) Іван Котляревський, батько нового українського письменства (1769—1838), автор „Енеїди“ (1798), драм. творів „Наталка Полтавка“ та „Москаль Чарівник“ (вперше виставлені в Полтаві 1819). Шевченко дуже високо поважав Котляревського за те, що він у „Енеїді“ — „всю славу козацьку переніс в убогу хату сироти“, себто, що його, осиротілого, своїм твором загрів українським словом, українським твором.

11) Михайло Щепкін, визн. рос. актор (1788—1863), з роду кріпак, але заходами нашого поета Ів. Котляревського випущений на волю; грав він і в українських штуках („Москаль Чарівник“); він був великий приятель Шевченка, його грою в театрі поет захоплювався, звав його ворожбитом („волхв“), що може чуда творити, присвятив йому поему „Чигирин“ (1844), „Пустка“ (1844) та „Неофіти“ (1857), див. ст. 47, 48.

12) Яків Кухаренко, укр. письменник (1800—1852), наказний отаман чорноморського війська (кубінського), ставав часто у пригоді Шевченкові, як Тарас був у неволі. Нависав він драматичний твір „Чорноморський побит на Кубані 1794—1796“ його й досі подекуди виставляють у театрі в перерібні М. Старицького „Чорноморці“. Помер Кухаренко в полоні в абадзахів (такий народ за Каспійським морем).

13) Василь Тарновський, укр. громадський діяч (1837—1899), дідич і маршалок шляхти на Чернігівщині, оснував відомий історичний музей у Чернігові, де є й багато пам'яток по Шевченку, дописував укр. „Родомиченки“ („Кіевская Старина“), був членом Львівської „Просвіти“.

14) Кн. Микола Рейнін, власне Волконський, російський державний діяч (1778—1845), був 1816—1836 т. зв. „малоросійським генерал-губернатором“, себто урядив цілою Україною, стоїв за давні права України, навіть про це писав цареві Миколі I, та за те йому й відобрали його уряд.

15) Межигірський Спас, монастир у Межигірі недалеко Києва, заснований ще в XII в., від 1672. р. він став запорозьким, і там старі запорожці доживали свого віку; 1787. р. монастир ізгорів, і 1796. року нього утворено фабрика порцеляни; 1884, як фабрика занепада, тут повстав жіночий монастир; тепер там керамічна школа.

16) „бард“ — кельтійський співець та поет; барди мали велике значіння та вплив на народ. „Українським бардом“ назвав Шевченка перший Куліш.

17) Микола Костомарів, великий укр. історик (1817—1885), професор університету (київ., петербурзького), видав цілий ряд праць із історії козащини та матеріалів до неї, був основник Кирило-Методіївського Братства та написав для нього „Книгу биття укр. народу“ з великою любов'ю до України та мірною в її майбутнє. Писав і укр. вірші під прибраним іменем — Єремій Галка.

18) Панько Куліш, визн. укр. письменник (1819—1897), поет, повістяр, перекладач Біблії на укр. мову та великих європейських письменників, творець нового укр. правопису, збирач творів народної творчості, драматург (писав драматичні твори), історик, член Кирило-Методіївського Братства (був засланий до Тули, звідкіль вернувся 1850. р.), організатор укр. журналу „Основа“ в Петербурзі, великий знавець укр. мови; дуже цікавився Галичиною, відвідував наш край і диспузувався з галицькими дітьми.

19) Опанас Маркович, укр. громадський діяч (1822—1867), член Кирило-Методіївського Братства, був він засланий в Орел, де познав свою майбутню дружину Марка Вовча (див. том. 35); збирав народні пісні, влаштував укр. драмат. вистави.

20) Микола Гулак, укр. письменник (1822—1899), член Кирило-Методіївського Братства, в його помешканні відбувалися збори братчиків; на суді тримався дуже добре, тимто його засудили на 3 роки до Шліссельбургу (тяжка ця тюрма під Петербургом була до 1917. р.; тепер із неї зробили музей).

21) Василь Білозерський, укр. громадський діяч (1825—1899), член Кирило-Методіївського Братства, був засланий за

участь у цьому до Петрозаводська, на півночі в Олонецькій губернії, після того був у Петербурзі урядовцем і видавав (1861—1862) „Основу,” журнал українознавства; він був брат пані Кулішевої (див. 22).

22) Олександра Кулішева, укр. письменниця, з роду Білозерська (1828—1911), дружина Павька Куліша (див. 18), помагала чоловікові в його праці, писала гарні оповідання з народного життя під прибраним іменем — Ганна Барвінок.

23) веретва з бiльша за км.; тепер уже на веретви не рахують; лiнійне вiйсько — постійне, у протилежність до красної оборони.

24) З Брошнєвцем Залєським (1819—1880), що жив на заслани в Оренбургу за участь у повстанні польському (1831), Шевченко потiм листувався; Залєський Шевченка дуже полюбив. Едуард Жєліговський, — польський поет (1816—1864), писав під прибраним іменем „Антоні Сова”, написав на честь Шевченка вірш (Wieszęzi ludu), а поет присвятив йому „Подражаніє” (19 XI 1859), себто переспів із польського поета Чєчєта („Послєку коло хатини...”).

25) потурати — потакувати, годитися; звертати увагу.

26) форт — невеличка фортеця, або невеличке укріплення, що входить у склад великої фортеці (твердини).

27) шкорбiт або гнильць (з-російська: шига) — недуга з недоїдання, коли гниють м'яса й зуби від того болять.

28) гр. Федiр Толстой, рос. різьбар і маляр (1783—1873), був тоді віцепрезидентом Академії Мистецтв у Петербурзі; Шевченко намалював із нього дуже гарний портрет 28. серпня 1858. р.

29) Брати Мазаревські — приятелі Шевченка: Михайло (1818—1867), урядовець на Сибiрi, потiм у Петербурзі, познайомився з Шевченком на його заслани, помагав поетові як міг; то він вивідав дозвіл на перевіз Шевченкового тіла на Україну та влаштував той перевіз; Хведiр (1820—1890), приятель Шевченка з Оренбургу, де був урядовцем; поет змалював із нього портрет і присвятив йому вірш „На Рiздво” (див. ст. 38).

30) Астрахань — місто при устi Волги до Каспійського моря; Саратов — місто над Волгою, в околиці українські переселенці; Нижній Новгород, велике торговельне місто над Волгою, при вливi річки Оки; тут були колись славні ярмарки. Звуть iще просто — Нижній, тепер — Горкий, бо тут народився рос. письменник Горкий (Пєшков).

31) Нєрон — римський цiсар (54—68 по Христi); жорстокий володар, що вбив рiдну матiр, жiнку й переслiдував християн.

32) Михайло Максимович, укр. учений (1804—1873), проф. київського університету, видавець укр. народних пісень, цікавився відродженням Галичини і радив галицьким письменникам ужити народньої мови, виступав проти поглядів моск. вченого Погодіна (див. 34), що піби то Київ до нападу татар був московський; писав вірші по-укр.

33) Пiосин Бодяпський, укр. учений (1808—1876), проф. московського університету, видав силу матеріалу до історії України (між иншим — Історію Русов, див. ст. 6, 17, козацькі літописи і т. п.), народні гал. пісні зі збірки Якова Голобоцького в т. д.; написав і видав збірку укр. байок (1835) під прибраним іменем „Лєско Материнка”.

34) Сергій Аксаков (1791—1859), рос. письменник (повісти, спогади); Олексій Хомяков (1804—1860), рос. поет, один із провідників рос. славянолюбства; Михайло Погодін (1800—1875), рос. історик і журналіст, проф. університету в Москві; доказував, що ніби то до татарського нападу на Україні жили не українці, а предки сучасних москалів; то він галицьких українців напертав до москвофільства, до того, щоб вони злялися з москалями. Шевченко Погодіна собі не любив. Зате Аксакова дуже поважав.

35) Марія Марковичка, приbrane імя Марко Вовчок, визначна українська письменниця (1834—1907), поет кріпацького горя й недолі („Народні оповідання“), дружина Оланаса Марковича (див. 19), походила з давньої укр. дідичівської родини, що перенеслася була до Орла. Оповідання Марковички перекладені на всі європейські мови; на російську переклав — С. Тургенєв (див. пом. 37).

36) див. пом. 21.

37) Іван Тургенєв, визначний російський повістяр (1818—1883), один із перших, що звернув увагу на долю селян („Записки меливого“), був прихильник укр. письменства, переклав на рос. мову оповідання Марка Вовчка (див. пом. 35); дуже цінні його повісти з життя російської інтелігенції.

38) Микола Некрасов, рос. поет-громадівець (1821—1877), писав і про долю селян; на смерть Шевченка написав гарний вірш; є багато українських перекладів його творів.

39) Михайло Микешин, різьбяр і маляр, дехто каже, що був українець (1836—1896); це його гарні памятники, між иншим — Катерині II в Петербурзі, Б. Хмельницькому в Києві, з приводу тисячоліття Руси в Новгороді (за фігури царів на Микешина був сердитий Шевченко); робив малюнки до творів Шевченка, написав про нього спогади.

40) Михайло Чалий, письменник (1816—1907), інспектор ІІ кийської гімназії, потім директор гімназії в Білій Церкві, пізніше ліцею (вищої школи) в Ніжені, написав спогади про 20—70 рр. ХІХ. ст. та перший більший життєпис Шевченка.

41) Недільні школи почали засновувати по містах у Росії й на Україні з початком 1860. р.; там училися і старші, а вчили, здебільша, студенти й молодь інтелігенція; проіснували вони до 1862. р.; царський уряд їх заборонив, боявся від них для себе небезпеки. В недільних школах на Україні вчили по-українському й по-російському.

42) Китайка — шовкова матерія, (звідси й назва, бо шовк приходив до нас із Китаю), червона; нею накривали тіло померлим козакам.

43) чавун — сире (лите) залізо.

44) „казьонщина“, моск. слово на означення всього, що „казьонне“, себто, урядом приписане.

45) тюрма тюрем — царська Росія.

46) терем — староукр. слово (теж чуже, східне): палац.

47) герець або герць — бій поодинокі (перед головним боем).

48) Титани — у грецьких віруваннях (мітології) сильне покоління богів, що володіло небом, доки не переборов їх інше сильніший, найбільший грецький бог — Зевс.

Вже вийшло:

- 14 (1) ПОРАДНИК ДЛЯ САМООСВІТНІХ ГУРТКІВ, 128 ст., ц. 1.50 зол. (ця книжечка не входить у передплату, див. нижче „Передплата“).

Друкується:

- 15 (2) Степан Чарнецький, ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ В ГАЛИЧИНІ (1864—1934), — вийде з кінцем березня, бо саме тоді припадає 70 років від засновин Театру.

В 1934. р. вийдуть іще такі книжки:

- 5 (3) Іван Крип'якевич, ІСТОРІЯ КОЗАЧЧИНИ, 2. доповнене й перероблене (з 1. вид. з 1922. р., давно розкупленого) видання з великою силою ілюстрацій.
- 16 (4) Ростислав Єндик, АНТРОПОЛЬОГІЧНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

До друку намічені:

Володимир Січинський, УКРАЇНСЬКЕ ВЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО.
Омелян Терлецький, ГЕТЬМАНСЬКА УКРАЇНА й ЗАПОРОЗЬКА СІЧ, і ин.

III. „Життя і Знання“, журнал місячник, виходить далі з теперішньою програмою та з такою самою передплатою (див. 4. ст. обгортки й „Передплата на видання „Просвіти“). При журналі виходить далі:

IV. БІБЛІОТЕКА „ЖИТТЯ і ЗНАННЯ“, здебільша, відбитки з журналу (деякі відбитки виходитимуть у серії „Науково-Популярна Бібліотека“). Вже вийшло:

- 789 (14) Ів. Крип'якевич, УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ В КНЯЖИХ ЧАСАХ.
94 ст., 44 образки, ц. 70 гр.

Готується до друку:

С. Магальяс, ПОРАДНИК ДЛЯ ОСВІТНИКІВ.

V. БІБЛІОТЕКА ПОВІСТЕЙ, виходить раз у рік, в обсягу до 20 аркушів друку (в середині, або з кінцем року). Повісти будуть головню історичного змісту, оригінальні (своїх письменників), або перекладні (з чужих авторів).

ПЕРЕДПЛАТА НА ВИДАННЯ „ПРОСВІТИ“ в 1934 р.

На деякі свої видання „Просвіта“ розписує передплату. Члени „Просвіти“, головню, читальні, кооперативи й інші установи дістають знижку.

Передплата на місячні книжечки (12 річно):

1. у продажу брутто 5.40 зл.,
2. передплатники платять згори 3.60 зл.,
3. члени при закупівлі дістають 25% знижки.

Кооперативи платять річно 12 зл. і дістають усі книжечки місячні та кварталні, себто з „Науково-Популярної Бібліотеки“ (16 книжечок).

Читальні „Просвіти“ платять 25 зл. і дістають такі видання: 16 книжечок (місячних 12 і 4 з „Науково-Популярної Бібліотеки“) та журнал-місячник „Життя і Знання“.

Краєві установи платять, як читальні.

Розпродавці дістають за свою працю винагороду.

Просимо присилати передплату на адресу: Львів, Ривок 10.

Запросини до передплати журналу
„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“
на рік 1934.

З днем 1-го січня 1934 р. починається семей рік існування, саодинокого в нас, популярно-наукового місячника „Життя і Знання“.

Наших дотеперішніх передплатників не треба з ним зазнайомлювати. Їх тільки просимо передплачувати „Життя і Знання“ далі та мати повне довіря до редакції, що старається зробити журнал як-найцікавішим, найкориснішим та найзрозумілішим.

Хто ж не передплачував досі „Життя і Знання“, не читав його й, може, й узагалі в руках не мав, того просимо **доконче** переглянути який річник нашого журналу або зажадати в Адміністрації оказового числа та **справді прочитати** його.

„Життя і Знання“ подає всебічний погляд на всі ділянки науки й знання, вияснює доступним способом важні питання й таким чином творить багате джерело для доповнювання й поширювання знання, для **самоосвіти**, для викладів і читання на-голос по читальнях і в кооперативах.

„Життя і Знання“ повинно знаходитися в кожній українській хаті, кожній читальні, кооперативі й освітньо-культурній установі! Всі філії й читальні „Просвіти“ повинні передплачувати його **обовязково**.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ.

Передплата на рік у краю та в Чехословаччині вносить 18.— зл., на 6 місяців 9.— зл., на 3 місяці 5.— зл., поодиноке число коштує 2.— зл.

За кордоном на рік — 21.— зл., на 6 місяців — 11.— зл., на 3 місяці — 6.— зл., поодиноке число 2.— зл.

Просимо присилати передплату на адресу: **Львів, Ринок 10. Т-во „ПРОСВІТА“.** — Societé „Prosvita“, Leopold, Rynok 10. Pologne. Association „Prosvita“, Lviv, (Lemberg) Rynok 10. East Galicia, Poland.

При кожночасній зміні адреси необхідно подавати давню адресу.